

ՕՌԻՕԱԶԱՆԴԵՍ
EXHIBITION

ԵՂԵՌՆ՝
ԵՂԵՌՆԻՕ
ՇԵՏՈ

ANOTHER
GENOCIDE
AFTER THE
GENOCIDE

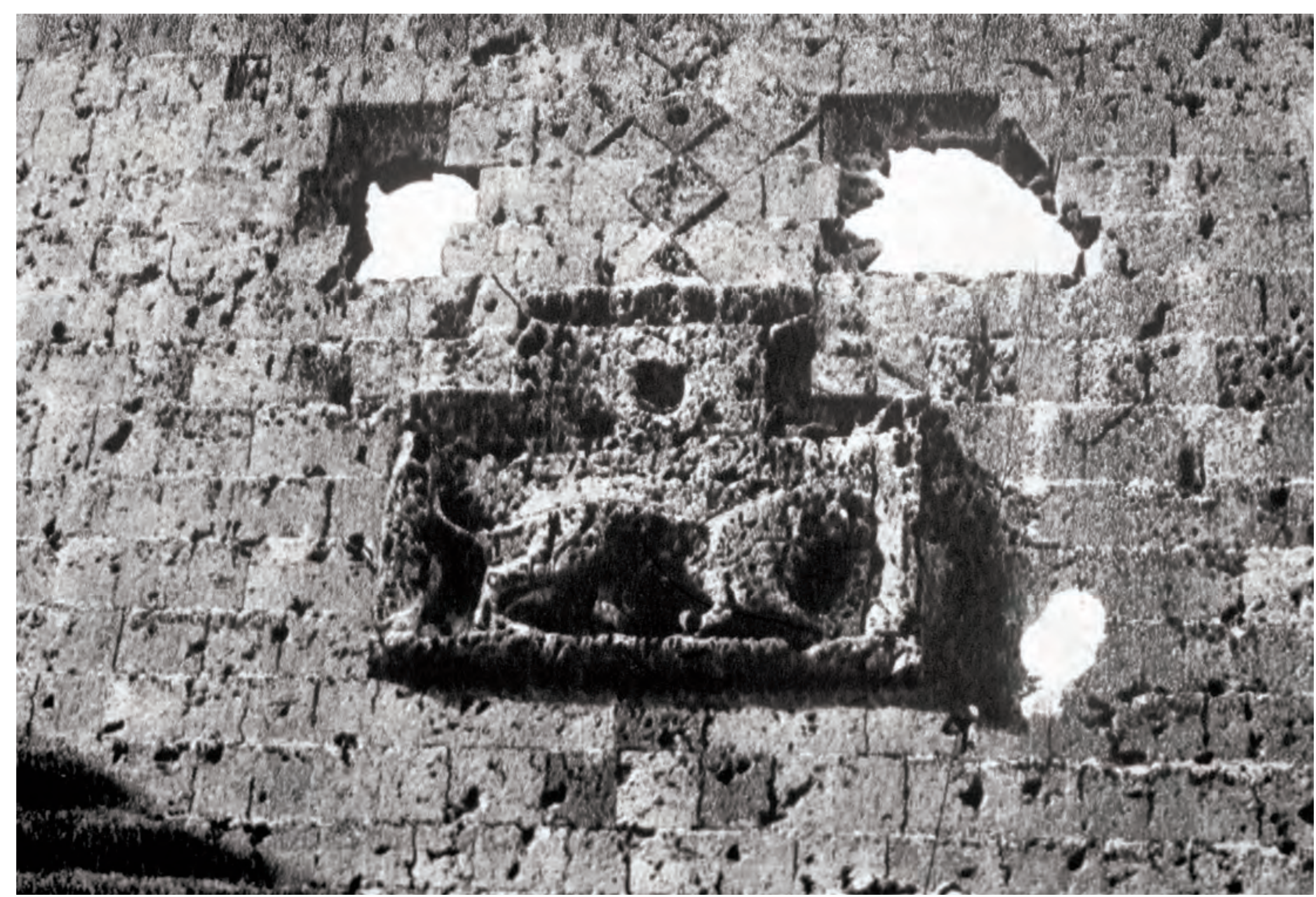
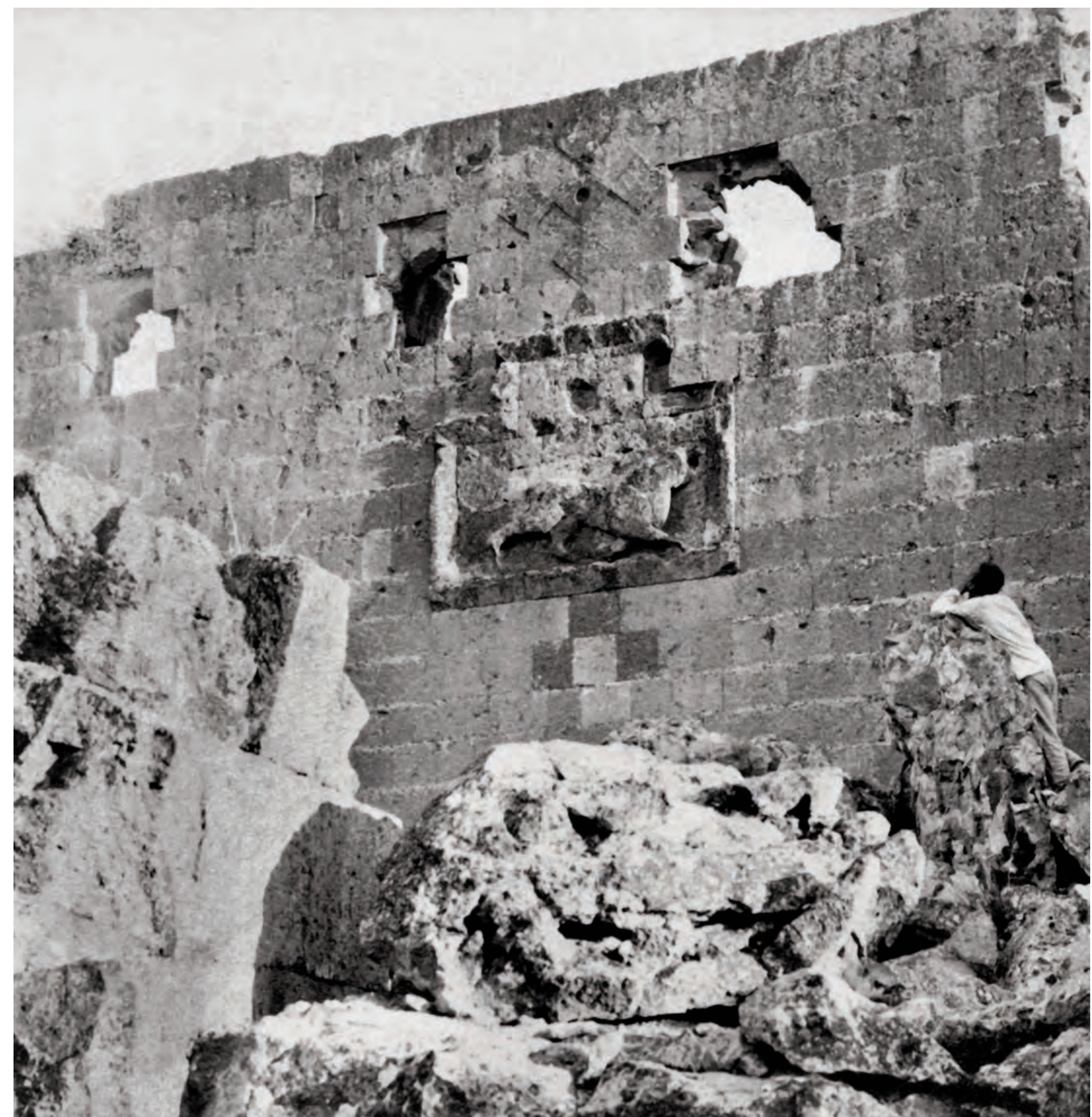
Ծրագիրն իրականացրել է «Դոզու պարտք»
հայրենագիտական հասարակական կազմակերպությունը
ՀԾՈՒ հիմնադրամի աջակցությամբ
ՀՀ նախագահի կողմից հայտարարված
դրամաշնորհային մրցույթի շրջանակներում

Project carried out by Duty of Soul NGO,
supported by RAA Foundation, through a
Presidential grant of the RA

ՔԱՂԱՔԱՄԱՅՐ ԱՆԻԻ ՋԻՆԱՆՇԱՆԸ THE EMBLEM OF ANI

ԱՆԻ. ՏԻԳՐԱՆ ՀՈՆԵՆՏՆԻ ԵԿԵՂԵՓԻ TIGRAN HONENTS CHURCH, ANI

Բագրատունյաց բազավորության մայրաքաղաք (961-1045 թթ.) Անիի զինանշանը գտնվում է Սմբատյան պարիսպներից բացված Ավագ մուտքի ճակատին: Պահպանված բազմաթիվ հին լուսանկարները, անշուշտ, միանգամայն բավարար հնարավորություն էին ընձեռում այն նախնական տեսքով վերականգնելու համար, մինչդեռ, ինչպես տեսնում ենք ժամանակակից լուսանկարից, 1990-ական թթ. վերջերին տեղի է ունեցել միտումնավոր աղավաղում: Մասնավորապես ակնհայտ է, որ «վերականգնողներն» առաջնորդվել են ոչ թե գիտական վերականգնման չափանիշներով, այլ հետապնդել են հայկականությունը մատնող նշաններից ազատվելու և յուրացնելու նպատակ: Արդյունքում, բացի հովազի բարձրաքանդակը երիզող շրջանակի պարզեցումից, չի վերականգնվել նաև նրանից վեր առկա խաչը, որը տվյալ դեպքում քաղաքի պահապան խորհրդանշան էր (հովազի բարձրաքանդակից ցած մնացել են արդեն գոյություն չունեցող խաչի պատվանդանի երեք սև քարերը):

The emblem of Ani, the capital of the Bagratid Kingdom (961 to 1045) of Armenia, was engraved on the Principal Gate (*Avag Dur* in Armenian) of the city opening from Smbat's Ramparts. It represented a panther relief within a frame, with a cross above it, the symbolic protector of the city. During the restoration of the walls of Ani, carried out in the late 1990s, the emblem was deliberately distorted, whereas in fact, it could have been properly restored on the basis of the available archive photos. Its so-called restorers actually had the aim of obliterating its Armenian features: thus, the frame enclosing the panther relief was simplified into a rectangle, while the cross above it was not restored at all, the remnants of its pedestal, three black stones beneath the panther relief, betraying its former existence.

Տիգրան Հոնենց կամ Սբ. Գրիգոր եկեղեցին գտնվում է Անիի արևելյան կողմում: Կառուցվել է 1215 թ.: Ունի 14,2 x 9,7 մ արտաքին չափեր: 2009-2010 թթ. իրականացված վերականգնման աշխատանքների ժամանակ եկեղեցու վերաբր չի ամբողջացվել: Գիտական տեսանկյունից մնաց լուծումներն ընդունելի են, երբ հայտնի չէ, թե նախնական կառուցվածքն ինչպիսին է եղել, մինչդեռ տվյալ դեպքում վերաբրի թերությունները հայտնի են, պարզապես հարկավոր էր դրանք լրացնել մինչև խնձորակը, տեղադրել այն և կանգնեցնել խաչը: Այսինքն իրականացնել ամբողջական վերականգնում, որին, ըստ էության, բացարձակապես ոչինչ չէր խանգարում: Սակայն «վերականգնողներն» առաջնորդվել են ոչ թե գիտական չափանիշներով, այլ փորձել են վերաբրին տալ այնպիսի լուծում, որի պատճառով ստիպված չլինեին կանգնել նաև խաչը տեղադրելու ակամա պարտադրանքի առջև: Ի դեպ, միտումնավոր քերվել-փշրվել է եկեղեցու արևմտյան ճակատին առկա խաչաքանդակը:

Tigran Honents (St. Grigor) Church (exterior dimensions: 14.2 x 9.7 metres), which traces back to 1215, stands in the east of Ani. Between 2009 and 2010, the monument underwent restoration, during which its spire was left unfinished. From a scientific point of view, this approach might be acceptable if its primary structure were unknown, but actually, it could have been easily completed on the basis of its surviving lower part, being afterwards surmounted by a finial and a cross. In fact, the "restorers" of the church, who were not at all concerned about scientific norms, deliberately distorted its spire to avoid the erection of the cross. The western facade of the church was adorned with a cross relief which has been scraped away.

ԱՆԻ.ԲԱՐՍԵՂ ԱՆԵՅՈՒ ՈՐՄՏԱՓԱԿ ԽԱՉՔԱՐԸ, 1184 Թ. SET-IN-WALL CROSS-STONE (1184) OF BARSEGH ANETSY, ANI

Որմնափակ խաչքարը գտնվում էր Բագրատունյաց թագավորության մայրաքաղաք (961-1045 թթ.) Անիում՝ կից Սբ. Առաքելոց եկեղեցու արևմտյան ճակատին: Այն 1184 թ. կանգնեցրել է տեր Բարսեղը (կարողիկոս է ձեռնադրվել 1195 թ.)՝ ի հիշատակ իրեն և ծնողների և այդ առթիվ բողիլ եռատող սույն արձանագրությունը.

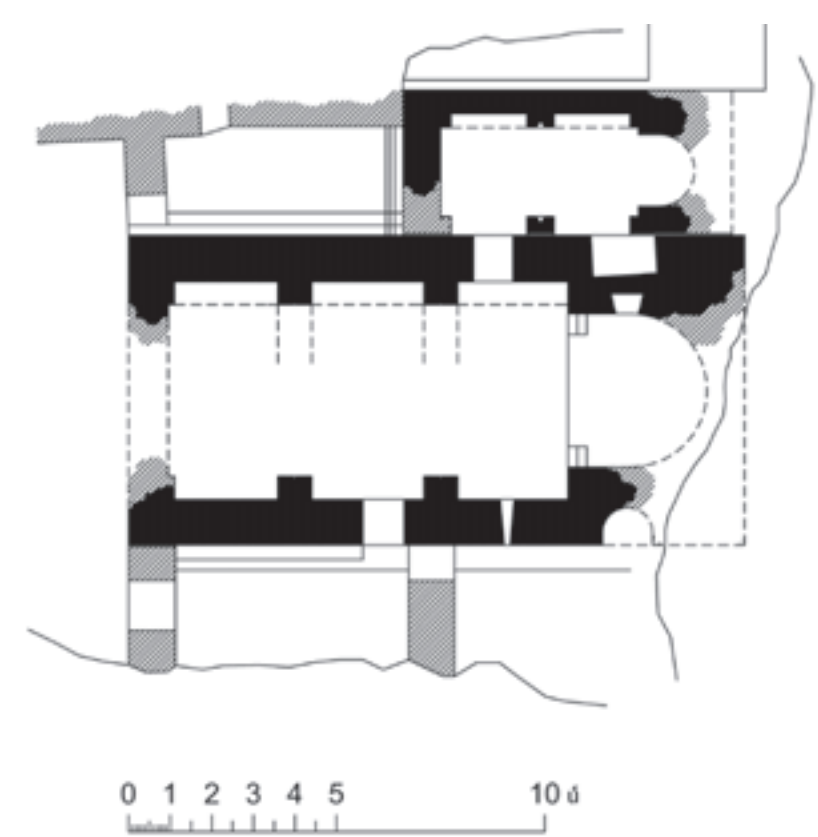
Շնորհին ա(ստուծոյ), ես՝ տեր Բարսեղ, կանգնեցի զսուրբ նշանս յիշատակ ինձ եւ ծնողաց / ինոց, որք կարդայք, մեզ աղաքս արարեք, ՈՒԳ (1184):

The set-in-wall cross-stone of Barsegh Anetsy used to stand close to the western facade of Soubh Arakelots (Holy Apostles') Church of Ani, the capital of the Bagratid Kingdom of Armenia (961 to 1045). It was erected in 1184 by Barsegh Anetsy (ordained Catholicos in 1195) in memory of his parents and himself, as stated in the following inscription:
Transl. from Armenian: *By the grace of God, I, Father Barsegh, erected this holy sign [holy cross] in memory of my parents and myself. May those who read this pray for us. 633 (1184).*

ԱՆԻ. ԲԱԳՐԱՏՈՒՆՅԱՉ ԱՊԱՐԱՆՔԻ ԱՐՔՈՒՆԻ ԵԿԵՂԵՉԻ ROYAL CHURCH OF THE BAGRATIDS' PALACE, ANI

Արքունի եկեղեցու ավերակները գտնվում են Անիի Բագրատունյաց արքայական ապարանքի հարավարևելյան կողմում:

Կառուցման ժամանակի վերաբերյալ առավել փաստարկված և համոզիչ է Հ. Օրբելու եզրակացությունը, ըստ որի՝ եկեղեցին թվագրվում է Ժ-ԺԱ դարերով:

Հորինվածքային որոշ դրվագներ, ինչպես հարավային ճակատի վաղ միջնադարին բնորոշ արևելյան կիսաբոլորակ որմնախորշը և նրա որմնախոյանի հարդարանքը, թույլ են տալիս ենթադրել, որ եկեղեցին հնի տեղում հիմնավորապես վերակառուցված չենք է: Ներկայիս շինությանն են փոխանցվել հին եկեղեցու թե՛ հորինվածքային առանձնահատկությունները (միանավ բազիլիկ է 14,8 x 7,4 մ արտաքին չափերով) և թե՛ ճարտարապետական ու հարդարանքի առանձին մանրամասները:

Մինչև Ի դարի կեսերը կանգուն եկեղեցուց ներկայումս անմխիթար վիճակում դեռևս գոյատևում է միայն հյուսիսային որմը:

The ruins of the church are situated south-east of the Bagratids' palace in Ani, Kars Region.

Scholars are not unanimous in their conclusions regarding the time of its construction. H. Orbeli traces it back to the period between the 10th and 11th centuries, his viewpoint being the most trustworthy among the existing ones.

Certain composition and decoration elements typical of the early Middle Ages (such as the eastern semi-circular recess of its southern facade, and the ornamentation of the built-in-wall capital of this niche) give us grounds to suppose that the church came to replace an older monument through thorough reconstruction. It represents a uni-nave basilica of the following outer dimensions: 14.8 x 7.4 metres.

The church was preserved standing until the mid-20th century. At present only its northern wall survives in a bad state of decrepitude.

ԱՆԻ. ՀՈՎՎԻ ԵԿԵՂԵՑԻ, ԿԱՐՍԻ ՄԱՐԶ HOVVI CHURCH, ANI CITY, KARS REGION

Հովվի եկեղեցու (արտաքին չափերն են՝ 6,6 x 6,6 մ) մնացորդները գտնվում են Անիի քաղաքային բուն սահմանից կամ Սմբատյան-Չարաբյան պարսպապատից մոտ 1 կմ հյուսիս (համարվել է քաղաքի երբեմնի արվարձանային եկեղեցիներից մեկը):

1908 թ.-ից եկեղեցու վերականգնման գործին հետամուտ ճարտ. Թ. Թորամանյանը 1912 թ. նշել է. «Իր եռաշարկ ձևով Հովվի եկեղեցին Ջուարբնոցի և Անիի ս. Գրիգորի մանրանկարն է. ներքին կողմէն, որմասիներէն մեկնող վեց աղեղներու ծայրերը առանց յենարանի կախ մնացած կախարդական երևոյթը, գաղափարով և շինարարական ճարպկութիւնով մի մեծագործութիւն արժէ: Յատակագծի ձևը և արտաքին ակնասահմոյ տեսքը մէկ հասիկ օրինակը կը բուխ ինձի ամբողջ պատմական ճարտարապետութեան մէջ»:

Ավելացնենք միայն, որ եկեղեցու առաջին հարկի ծածկի նկարագրված լուծման գուգահեռն ունենք Անիի Սր. Առաքելոց եկեղեցու գավթում:

Եկեղեցին կանգուն է եղել մինչև 1960-ական թթ. սկզբները, որից հետո միտոմնավոր քանդել են, իսկ քարերի մեծ մասն էլ՝ յուրացրել:

2010 թ. դրությամբ գանձախույզները փորել էին եկեղեցու չնչին մնացորդների հիմքերը:

The remnants of Hovvi Church (outer dimensions: 6.6 x 6.6 metres), one of the former suburb churches of Ani, are situated about a kilometre north of Smbat's (Zakarian) Ramparts of the city.

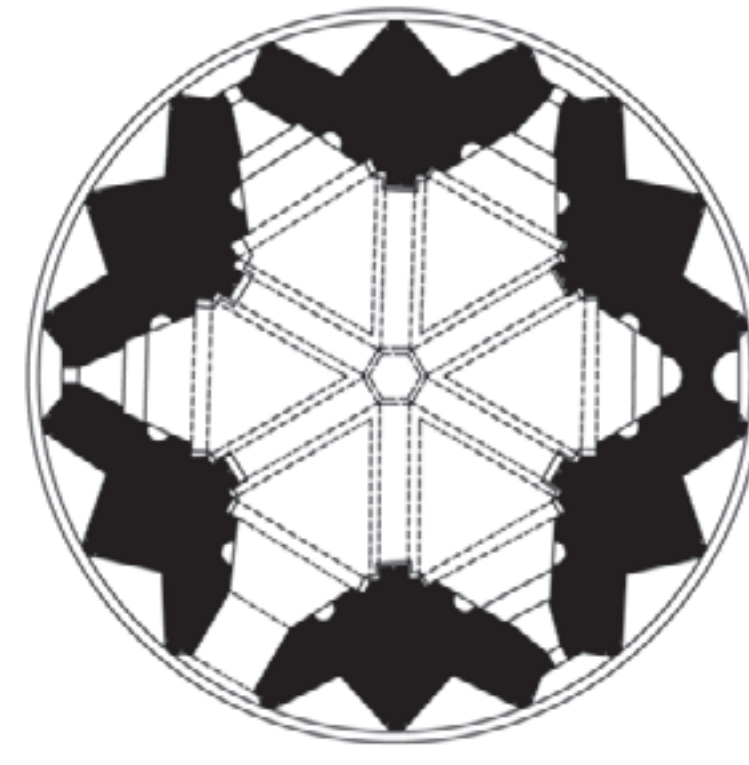
In 1912 architect T. Toramanian, who had been engaged in the restoration of the church since 1908, wrote the following:

With its three-tier structure, Hovvi Church might be considered a miniature of Zvartnots and St. Grigor [Gregory] of Ani. Inwardly, the six arches which rest on pilasters remain hanging in the air without anything to support them, and this is a true masterpiece of creative mind and building sagacity. To my mind, the church plan and its outer attractiveness make it unique and unmatched throughout the history of architecture.

The overhead covering of the first tier of the church, as described above, has its parallel in the narthex of Sourb Arakelots (Holy Apostles') Church of Ani.

Hovvi Church was preserved standing until the early 1960s, after which it was deliberately destroyed, most of its stones being appropriated.

As of 2010, the foundations of its meagre remnants were undermined by so-called gold diggers.

0 1 2 3 4 5m

0 1 2 3 4 5m

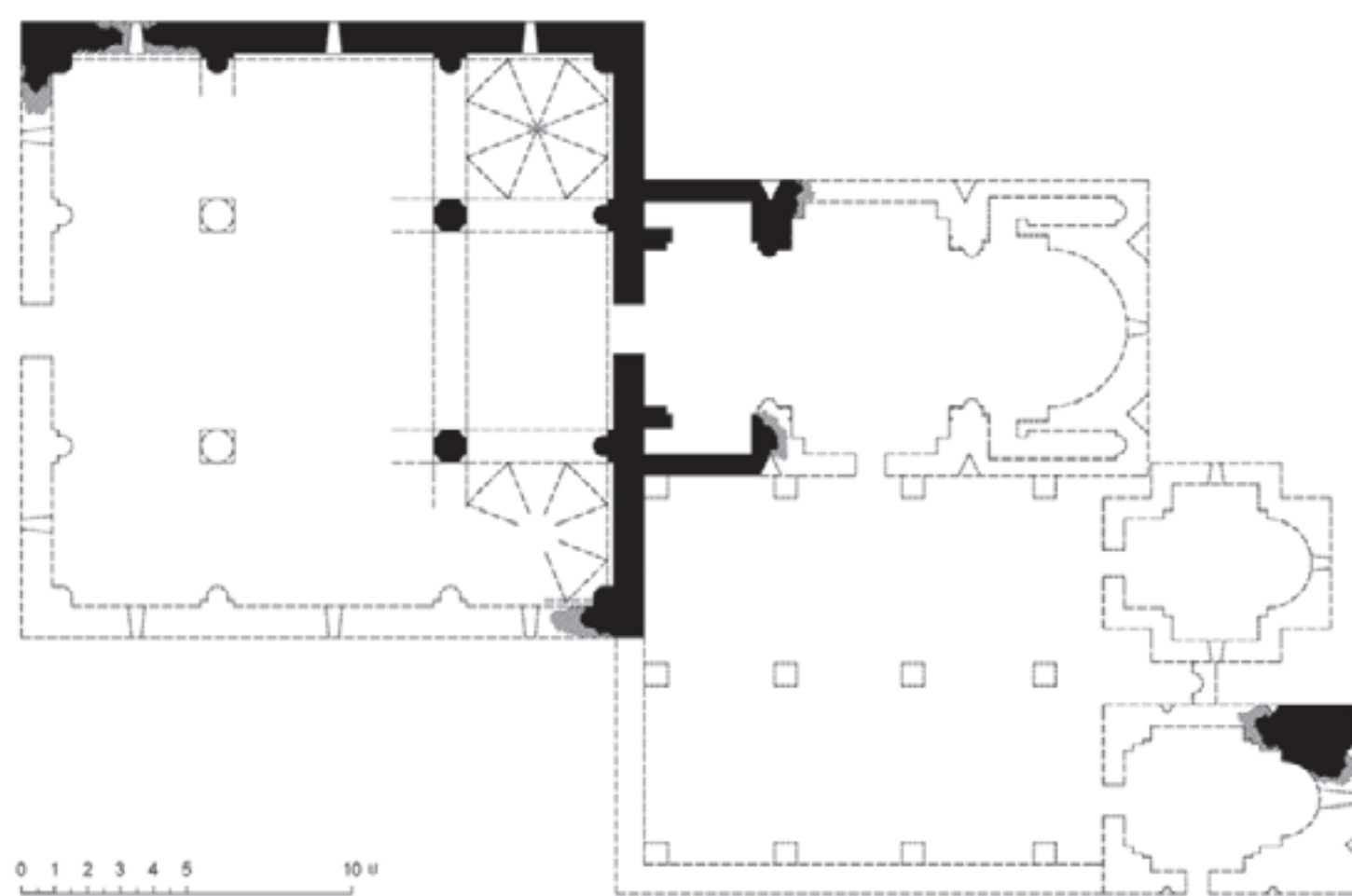

0 1 2 3 4 5m

ԲԱԳՆԱՅՐԻ ՎԱՆՔ, ԿԱՐՍԻ ՄԱՐԶ BAGNAYR MONASTERY, KARS REGION

Վանքի ավերակները գտնվում են Կարսի մարզի Նախիջևան գավառի Բագնայր (այժմ՝ Դոզլուջա) գյուղում:

Ժ-ԺԳ դարերի ընթացքում ձևավորված վանական համալիր է: Բաղկացած էր միմյանց կից կամ մոտ առ մոտ կառուցված կենտրոնագմբեք հորինվածքով երեք եկեղեցիներից, քառասյուն գավթից և սյունասրահից, իսկ փոքր-ինչ հյուսիս՝ ձորակի ձախ կողմում՝ և մեկ եկեղեցուց (բոլորածև-վեցխորան) և մատուռից: Շուրջը տարածված է եղել միջնադարյան գերեզմանոցը:

Համալիրի հիմնական մասը ոչնչացվել է 1940-1950-ական թթ. թուրքական բանակի կողմից (կանգուն են մնացել միայն վեցխորան Սբ. Երրորդություն եկեղեցին և գավթի արևմտյան մի փոքր հատվածը): Պայթեցումներով կործանված կառույցների սրբատաշ քարերը հեռացվել և յուրացվել են որպես շինանյութ: Զինվորականության գործած ավերումների պակասն էլ լրացրել են տեղաբնակ քրդերը, որոնք անհետացրել են մաս գերեզմանոցը:

The ruins of Bagnayr Monastery are situated in the village of the same name (at present renamed Ghozluja) in Nakhijevan District, Kars Region.

Founded between the 10th and 13th centuries, it comprised three central-domed churches adjoining each other, a four-pillar narthex, a portico and a medieval cemetery around it. Another church, Sourb Yerordutium (Holy Trinity), which was polygonal outwardly and had six apses inwardly, stood a little northward, on the left side of a small gorge, together with a chapel.

Most of the monastery was exploded by Turkish military forces in the 1940s to 1950s (only Sourb Yerordutium Church and some portion of the western part of the narthex were preserved standing).

The finely-dressed stones of the annihilated monuments have been appropriated as building material. As for the monastic cemetery, it has been levelled to the ground by the local Kurds.

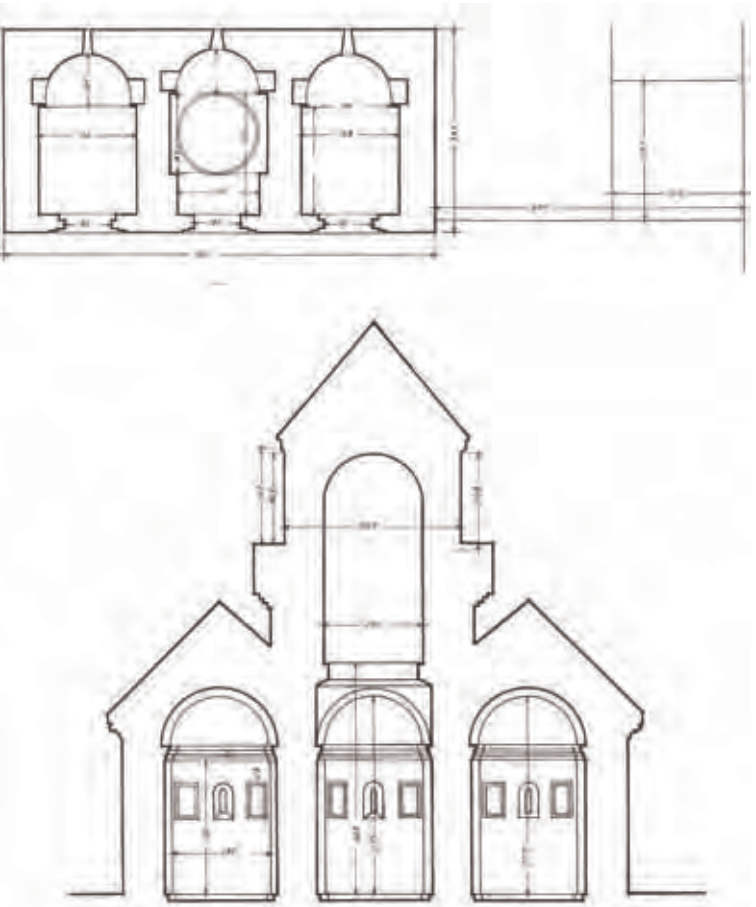

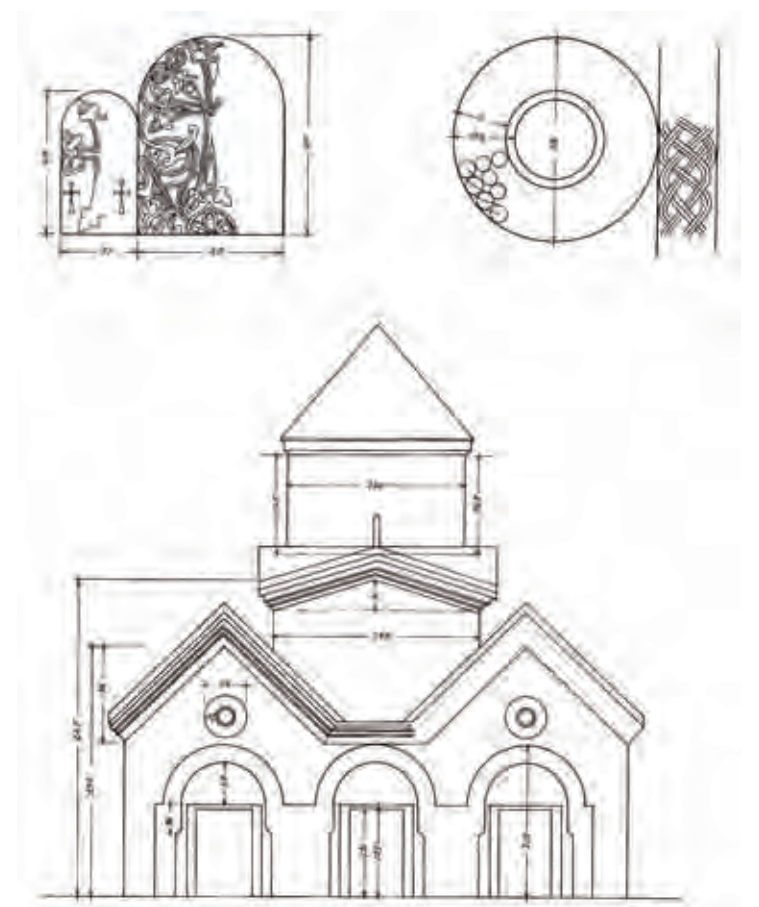

ՀՈՌՈՄՈՍԻ ՎԱՆՔ. ՄԱՏՈՒՌ-ՏԱՊԱՆԱՏՈՒՆ, ԿԱՐՍԻ ՄԱՐԶ FUNERARY CHAPEL OF HOROMOS MONASTERY, KARS REGION

Բագրատունյաց թագավորների և իշխանների տոհմական մատուռ-տապանատունը գտնվում է Հոռոմոսի վանքի ներքին հուշարձանախմբում՝ հարավից կից Սր. Հովհաննես եկեղեցուն: Կառուցվել է Հովհաննես-Սմբատ թագավորի կողմից 1020-1041 թթ. միջակայքում: Մատուռ-տապանատունը կրկնահարկ շինություն է, որի առաջին հարկը գրեթե ուղղանկյուն հատակագծով անայուն դահլիճ է: Նրա ներսում մինչև 1920 թ. կային տապանաքարերով զարդարված մի շարք գերեզմաններ: Շինության արևելյան ճակատում ազդեցված են գեղարվեստական 4 խաչքարեր (արանք 2008 թ. դրությամբ դեռևս մնում էին անխաբար): Երկրորդ հարկում գտնվում են միմյանց կից երկու միանավ թաղածածկ և մեկ գմբեթավոր (կենտրոնականը) մատուռներ՝ արևմուտքից բացված մեկական առանձին մուտքով: Գմբեթավոր մատուռի բոլորքան թմբուկն ավարտվում էր կրնամե սրածայր վեղարով: 1970-ական թթ., երբ պայթեցրածով կործանվել է Սր. Հովհաննես մայր եկեղեցին, ավերիչ ձեռքը զուգահեռաբար գրեթե ամբողջապես քանդել է նաև մատուռ-տապանատների երկրորդ հարկը՝ թողնելով որմերի կմախքացած կրաշաղախ մնացորդները: Տակնուվրա են արվել և իսպառ անհետացվել արքաների և իշխանների՝ առաջին հարկում գտնվող գերեզմանները: Կառույցի որմերից թափանձամբ սրբատաշ քարերն էլ հեռացվել են հնավայրի տարածքից և յուրացվել:

The double-floor funerary chapel of Bagratid kings and princes, forming part of the upper (southern) monument cluster of Horomos Monastery, was built close to St. Hovhannes (John) Church (from the south) by King Hovhannes-Smbat between 1020 and 1041. The first floor of the building represented a hall without any pillars, almost rectangular in plan. Until 1920 it retained the graves and tombstones of Bagratid kings and princes which were later totally annihilated. The second floor comprised three adjoining chapels, each of which had an entrance opening from the west. Two of them were uni-nave vaulted structures, and the central one was surmounted by a dome with a circular tambour and a pointed conical spire. The eastern facade of the funerary chapel was adorned with 4 ornate cross-stones which were still preserved intact as of 2008. In the 1970s, when St. Hovhannes Church was blown up, the chapels of the second floor were almost entirely destroyed, with only some remnants of walls left. The finely-dressed stones of the funerary chapel have been carried away from the site and appropriated.

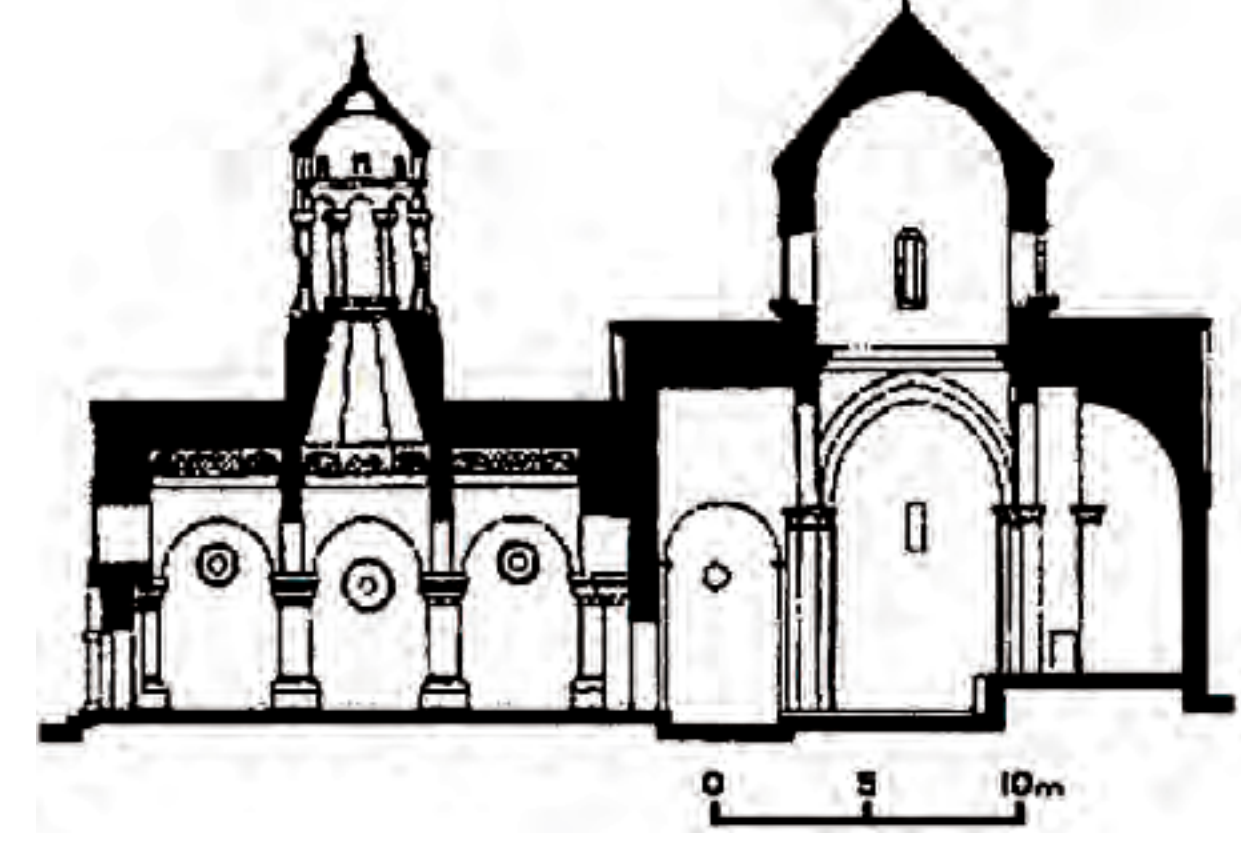
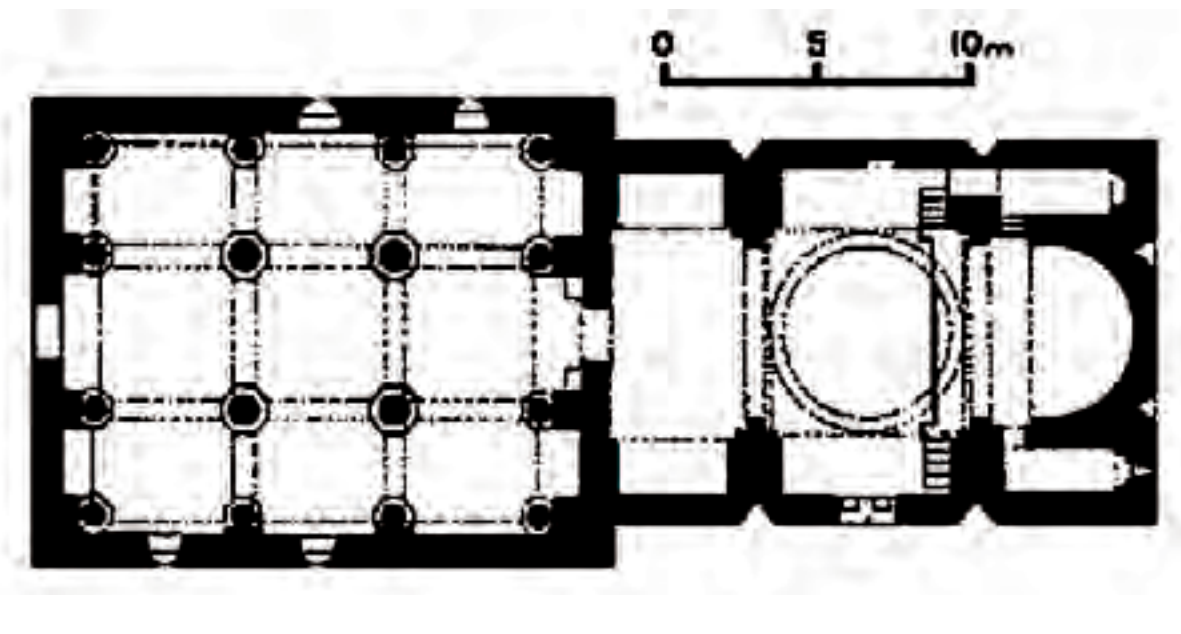

ՀՈՌՈՄՈՍԻ ՎԱՆՔ. ՎԵՐԻՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆԱԽՈՒՄԲ, ԿԱՐՍԻ ՄԱՐԶ UPPER MONUMENTS OF HOROMOS MONASTERY, KARS REGION

Վանքի վերին հուշարձանախումբը հարավ-արևելքից (լուս.՝ 1900-ական թթ.) և հուշարձանախմբի ավերակները (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2008 թ.)

The upper monuments of Horomos Monastery from the south-east (unknown photographer, 1900s); their ruins (photo by S. Karapetian, 2008)

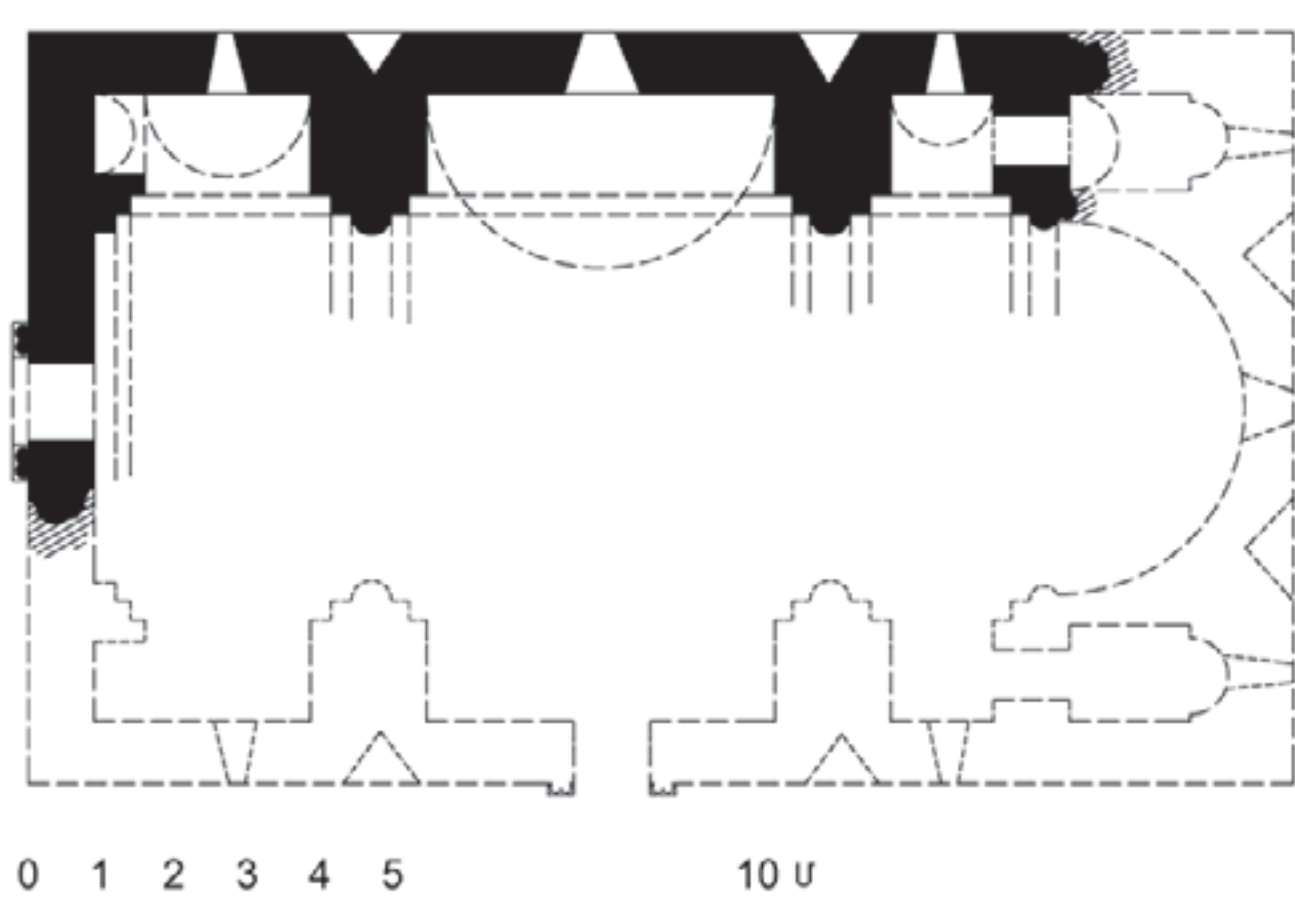
Վանքի վերին հուշարձանախումբը հյուսիս-արևմուտքից (լուս.՝ Ժ.-Մ. Թիերրիի, 1964 թ.) և հուշարձանախմբի ավերակները (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2008 թ.)

The upper monuments of Horomos Monastery from the north-west (photo by J.-M. Thierry, 1964); their ruins (photo by S. Karapetian, 2008)

ԱՐԳԻՆԱ. ԿԱԹՈՂԻԿԵ ԵԿԵՂԵՇԻ, ԿԱՐՍԻ ՄԱՐԶ ARGINA CATHEDRAL, KARS REGION

Կաթողիկե եկեղեցին գտնվում էր Անիից 25 կմ հյուսիս՝ հինավուրց, իսկ Ժ դարում մահ կաթողիկոսանիստ Արգինա (այժմ՝ Կայաքյոփրու) գյուղում: Կառուցել է Տրդատ ճարտարապետը 990 թ. Խաչիկ Ա Արշարունի կաթողիկոսի (973-992 թթ.) հոգածությամբ: Ունեցել է 17,25 x 10,30 մ արտաքին չափերով գմբեթավոր դահլիճի հորինվածք: Արձանագրություններից մեկը 1012 թ.-ից էր: Միայն հյուսիսային որսով կանգուն է եղել մինչև 1950-ական թթ. վերջերը: 1960-ական թվականներին բուրբակյան բանակի ձեռքով պայթեցմամբ ավերվել է, որից հետո հափշտակվել և որպես շինանյութ յուրացվել են երեսապատի սրբատաշ քարերը: 2005 թ. դրությամբ տեղում պահպանվել էին կրաշաղախե գանգվածեղ մի քանի բեկորներ:

The cathedral used to stand in the historical Armenian village of Argina (a Catholicosial residence in the 10th century, now renamed Kayakyopru) located 25 km north of Ani. Built by architect Trdat in 990 under the auspices of Catholicos Khachik Arsharuny I (973 to 992), it represented a domed hall (exterior dimensions: 17.25 x 10.30 metres) with inscriptions, one of which was dated 1012. The northern wall of the monument, which was preserved standing until the late 1950s, was exploded by the Turkish army in the 1960s. Its finely-dressed revetment stones were appropriated as building material. As of 2005, only several huge fragments of walls could be seen in the cathedral site.

ՏԻԳՆԻՍԻ ԲԵՐԴ, ԿԱՐՍԻ ՄԱՐԶ TIGNIS CASTLE, KARS REGION

Բերդի մնացորդները գտնվում են Կարսից 53 կմ արևելք, իսկ Անիից՝ 26 կմ հյուսիս-արևելք՝ Կարս գետի աջ ափից 300 մ հեռու՝ Տիգնիս (այժմ՝ Կականկալե) գյուղից 0,4 կմ հարավ-արևմուտք։ Հիմնադրվել է առնվազն մ.թ.ա. 9- հազարամյակում, որի հիմքերի վրա էլ Թ՝ դարում Բագրատունյաց մայրաքաղաք Նրազգավորա-Շիրակավանի մատույցներն անրացնելու նպատակով հիմնովին վերակառուցվել է։ Ունեցել է բառակրստն մոտ հատակագծով և մոտ 60 x 30 արտաքին չափերով եռահարկ միջնաբերդ-բլրակ։ Վերջինիս պարսպապատերը հզորացված են եղել թվով ութ կիսաբլուրակ աշտարակներով, որոնցից չորսը՝ անկյունային, իսկ մյուս չորսը՝ միջանկյալ։

Հակառակ հզոր կառուցվածքի և, անկասկած, մաս պատմական ակնհայտ մեծ նշանակության՝ հայ մատենագիրներն իրենց երկերում բերդի մասին որևէ հիշատակություն չեն բողել։

1920-ական թթ. ի վեր՝ տասնամյակներ շարունակ, բուրբակյան իշխանությունների բողոքությունը բերդապարիսպները ծառայել են որպես սրբատաշ քարի պատրաստի «խանրավայր»։ Շարունակաբար քանդել, հափշտակել և իբրև շինանյութ յուրացրել են բերդի պարիսպների և աշտարակների երեսապատի սրբատաշ քարերի մեծազույն մասը։

The remnants of the castle of Tignis are situated 0.4 km south-west of the village of the same name (now: Kalkankale), within 300 metres of the right bank of the river Kars, 26 km north-east of Ani, 53 km east of Kars.

Founded at least in the 3rd millennium B.C., it was completely reconstructed in the 9th century for the purpose of fortifying the approaches to Yerazgavors (Shirakavan), the capital of the Bagratid Kingdom of Armenia. The ramparts of its three-floor citadel (exterior dimensions: ca. 60 x 30 metres), almost resembling a square in plan, were strengthened by eight semi-circular towers, four of which were angular.

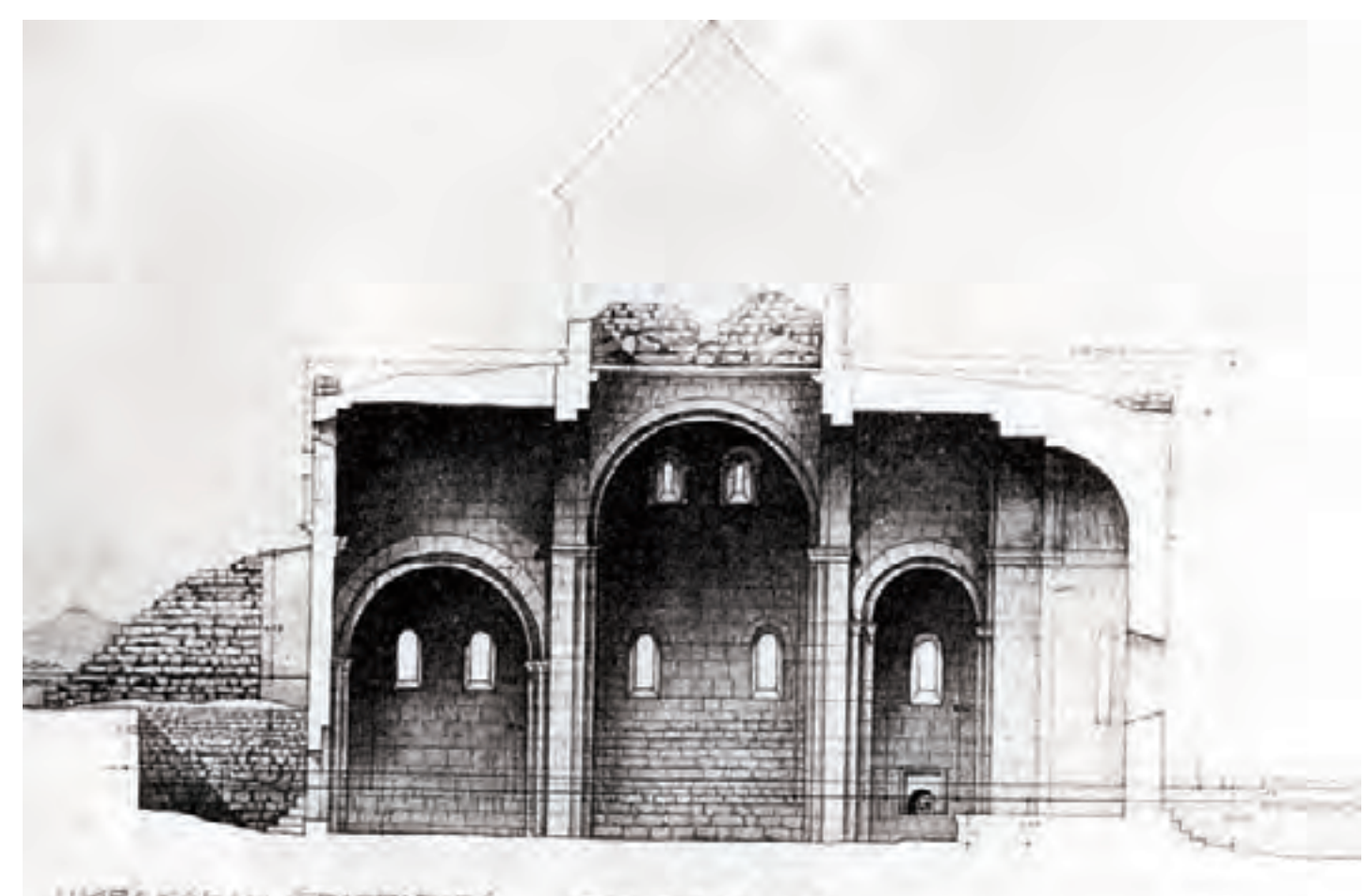
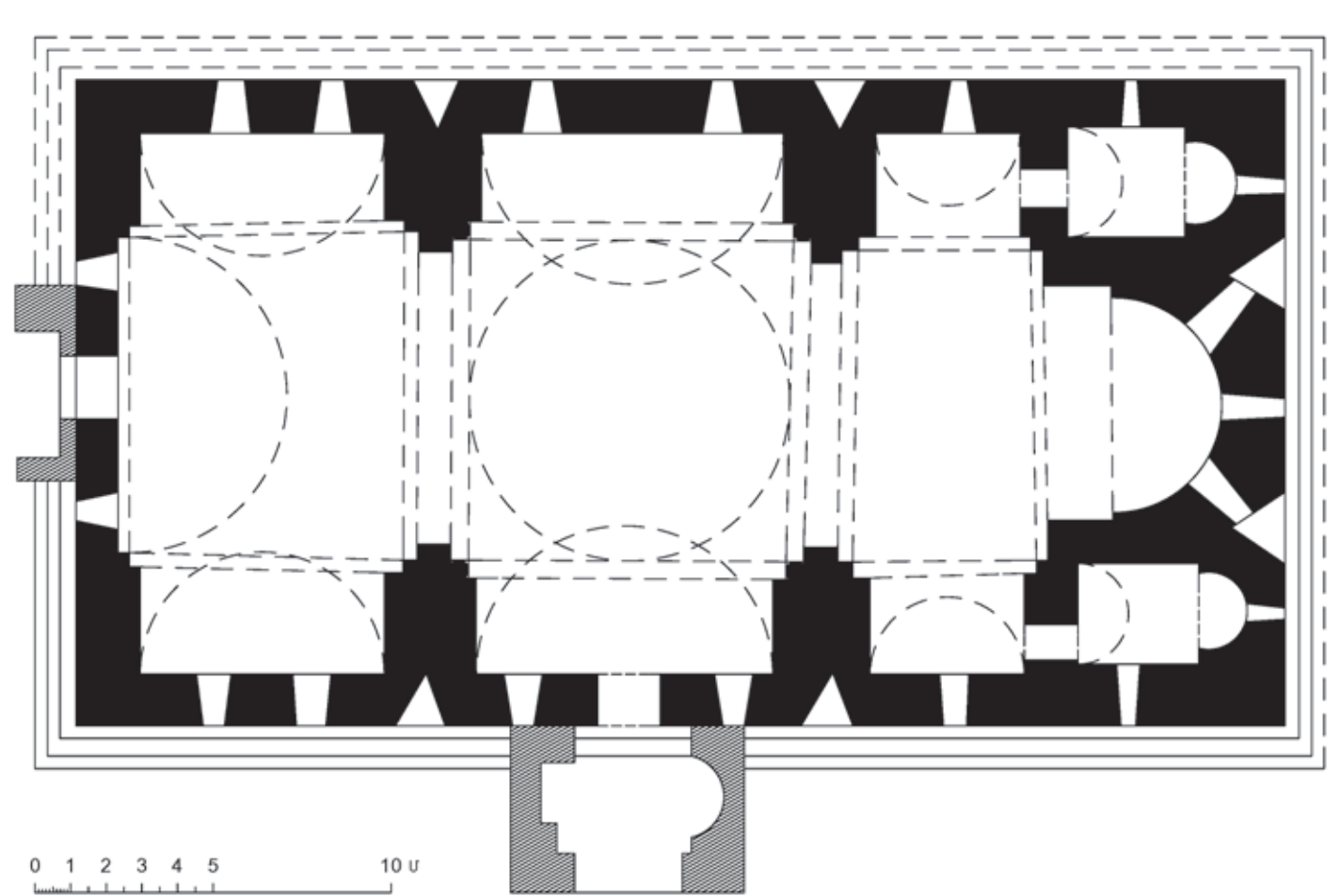
Despite the solidity and great significance of the castle, Armenian historiographers do not make the slightest reference to it.

Since the 1920s, with the connivance of the Turkish authorities, the finely-finished revetment stones of the ramparts and towers of the castle have been appropriated and used as building material.

ԵՐԱՋԳԱՎՈՐՍԻ (ՇԻՐԱԿԱՎԱՆ) ԿԱԹՈՂԻԿԵ ԵԿԵՂԵՃԻ, ԿԱՐՍԻ ՄԱՐԶ CATHEDRAL OF YERAZGAVORS (SHIRAKAVAN), KARS REGION

Բագրատունյաց երբեմնի քաղաքամայր Շիրակավանի Սր. Ամենափրկիչ կաթողիկե եկեղեցու մնացորդները գտնվում են Ախուրյան գետի աջ ափին՝ Անիից 25 կմ հյուսիս-արևելք՝ մինչև 1920 թ. հայաբնակ Բաշ-Շորագյալ (այժմ՝ Չեթինդուրակ) գյուղում։

Եկեղեցին կառուցվել է 897 թ.։ Որմերին հիշվում են 1228 և 1231 թթ. արձանագրություններ։

Ուներ գմբեթավոր դաշիճի հորինվածք և 33,9 x 18,5 մ արտաքին չափեր։ Կանգուն է եղել մինչև 1940-ական թթ. վերջերը, որից հետո բուրբակամ բանակի կողմից պայթեցվել է։ Մրբատաշ քարերը յուրացվել են որպես պատրաստի շինանյութ։

Ճարտարապետական առանձին բնկորներ կարելի է գտնել նաև գյուղում՝ տների և գոմերի պատերի մեջ։

Հարկ է նշել, որ 1964 թ. լուսանկարում նկատելի են պայթեցման արդյունքում կործանված, սակայն ավելի ուշ հեռացված կրաշաղախի զանգվածով բնկորները։

Ներկայումս երբեմնի մեծադիր եկեղեցու տեղում պահպանվել են հատակագիծը դժվարությամբ ուրվագծող կրաշաղախի կմախքացած մնացորդները, ինչպես նաև հարավակողմյան որմնապույտներից հարող հշտոված զանգվածները։

The remnants of Sourb Amenaprkich (Holy Saviour) Cathedral (897) of Yerazgavors (Shirakavan), the capital of the Bagratid Kingdom of Armenia, are situated in Bash-Shoragyal (nowadays: Chetindurak) Village (Armenian-inhabited until 1920), on the right bank of the river Akhurian, 25 km north-east of Ani.

It represented a domed hall of the following exterior dimensions: 33.9 x 18.5 metres.

The cathedral was preserved standing until the 1940s, after which it was exploded by the Turkish army, its finely-dressed stones being appropriated as building material.

Certain architectural fragments from the cathedral can be found in the walls of the houses and cattle-sheds of Chetindurak.

As of 1964, the site still preserved some huge fragments of walls, which were later totally annihilated. As of 2006, the only vestiges of the cathedral were some meagre pieces of mortar backfill and the remnants of its southern wall with the pilasters.

ԽՅԿՈՆՔԻ ՎԱՆՔ, ԿԱՐՍԻ ՄԱՐԶ KHETZKONK MONASTERY, KARS REGION

ԽՅԿՈՆՔԻ ՎԱՆԱԿԱՆ ԽԱՄԱԽԻՐՔ ԳՈՒՆՎՈՒՄ Է ԿԱՐՍԻ մԱՐԳԻ ՏԵԿՈՐ (այժմ՝ ԴԻԳՈՐ) և ԱԳՐԱԿ (այժմ՝ ԴԵՐԻՆՅՈՎ) գյուղերի միջև՝ ՏԵԿՈՐ վտակի ձախ ձորապոնկին: ՉՆԱՎՈՐՎԵԼ Է Է-ԺԱ դարերի ընթացքում: Բաղկացած էր 5 եկեղեցիներից՝ Սր. Կարապետ, Սր. Սարգիս, Սր. Աստվածածին, Սր. Ստեփանոս և Սր. Լուսավորիչ, որմնափակ խաչքարերից, ինչպես նաև բնակելի և տնտեսական նշանակության մի շարք այլ կառույցներից:

1211 թ. Ջաքարյան իշխաններն ազատագրում են վանքը և արդեն 1213 թ. իրականացնում վերանորոգման աշխատանքներ:

1767 թ. հիշվում է Սիմեոն կաթողիկոսի ձեռնարկած բարենորոգումների առնչությամբ, սակայն ավելի ուշ հայտնվում է օսմանյան կառավարության հովանավորությամբ գործող Ալաջայի քրդերի տիրապետության ներքո, որոնք համալիրի շինությունները գործածում են իբրև գոմ:

Կացությունը փոխվում է 1878 թվականից հետո, երբ գեներալ Հ. Լազարյանի պատվերով վանքում հաստատվում է Հարություն վարդապետը և ձեռնամուխ լինում համալիրի վերանորոգությանը. «...շենացրել է մեմաստանը, շինել է ջրաղաց, ուխտատուների համար սենեակներ, տնկել է անտառ, միայն իր նախաձեռնությամբ...»:

Վանքի զանազան կառույցների որմերին եղել են (մի քանիսը դեռևս պահպանվում են Սր. Սարգիս եկեղեցու որմերին) 1005, 1006, 1033, 1034, 1153, 1156, 1208, 1211, 1213, 1214, 1216, 1221, 1222, 1230, 1231, 1233, 1239, 1240 թվակիր, ինչպես նաև ԺԱ-ԺԳ դարերին վերաբերող առավելապես մկիրատվական բնույթի բազմաթիվ անթվակիր արձանագրություններ:

1920 թ.-ից Կարսի մարզի նվաճումով վանքը հայտնվում է Թուրքիայի կազմում և քառորդ դար անց պայթեցվում բուրքական բանակի կողմից: Համատարած ավերվում են նաև հուշարձանա-խմբի բոլոր մնացած կառույցները: Պետական ծրագրով և խնամքով կոծկված վանդալական գործողություններից միայն տարիներ անց վանքի եղերական կացության մասին առաջին անգամ գրում է Ժ-Մ. Թիերրին 1959 թ.:

Օրհասական վիճակում, սակայն, հրաշքով ցարդ կանգուն է մնում համալիրի միայն մեկ՝ Սր. Սարգիս եկեղեցին:

Khetzkonk Monastery was situated on the edge of a gorge lying on the left bank of the tributary Tekor, in an area between Tekor (now: Digor) and Agrak (now: Derinyoz) Villages, Kars Region. A monument of the 7th to 11th centuries, it consisted of 5 churches, Sourb Karapet (Holy Forerunner), St. Sargis, Sourb Astvatzatzin (Holy Virgin), St. Stepanos (Stephen), and Sourb Lusavorich (Holy Enlightener), as well as several set-in-wall cross-stones and a number of annexes.

In 1211 the princes Zakarian liberated the monastery from Seljuk Turks and carried out some overhaul there in 1213.

In 1767 Catholicos Simeon implemented renovation in Khetzkonk, but later it was occupied by the Kurds of Alaja (they enjoyed the auspices of the Ottoman Government) who started using the monastic buildings as cattle-sheds.

This situation changed after 1878, when Archimandrite Harutiun established himself in the monastery with the mediation of General H. Lazarian and embarked on its renovation:

He has led the monastery to prosperity having built a mill and rooms for pilgrims. He has also planted trees, doing all this only on his own initiative.

The monastery abounded in inscriptions some of which traced back to 1005, 1006, 1033, 1034, 1153, 1156, 1208, 1211, 1213, 1214, 1216, 1221, 1222, 1230, 1231, 1233, 1239, and 1240. It also had numerous undated donation inscriptions of the period between the 11th and 13th centuries.

With the occupation of the region of Kars in 1920, Khetzkonk shifted into the possession of Turkey. Between the 1940s and 1950s, the monastic churches were exploded by Turkish military forces, all the other buildings suffering serious destruction. It was only in 1959, years after this vandalism, that J.-M. Thierry was able to visit the monastery and document its tragic state.

At present only St. Sargis Church is still preserved standing, although in a bad state of emergency (it retains some of its inscriptions).

ԽԵՅԿՈՆՔԻ ՎԱՆՔ, ԿԱՐՍԻ ՄԱՐԶ
KHETZKONK MONASTERY, KARS REGION

ԽԾԿՈՆԻ ՎԱՆԻ ԵԿԵՂԵՉՈՒՆԵՐ, ԿԱՐՍԻ ՄԱՐԶ CHURCHES OF KHETZKONK MONASTERY, KARS REGION

Սր. Ստեփանոս եկեղեցին մեկուսի կանգնած է եղել Սր. Կարապետ, Սր. Սարգիս և Սր. Աստվածածին եկեղեցիներից փոքր-ինչ արևելք: Համակ սրբատաշ կարմրածիրամագույն տուֆով կառուցված եկեղեցին հորինվածքային առանձնահատկություններով հար և մնաց էր համայնի Սր. Աստվածածին և Սր. Գրիգոր եկեղեցիներին և նույնպես բվազրվում է ԺԱ դարով: Եկեղեցու շուրջ հիմնականում ամփոփված են եղել 1208/9 թ. Կեչորի ճակատամարտում զոհված մահատակները, որոնց գերեզմաններին կանգնեցված խաչքարերի մեծ մասն արդեն 1878 թ. դուրսյամբ ոչնչացված էր: Սր. Ստեփանոսը պայթեցումով կործանել են 1940-1950-ական թթ., իսկ ոչնչացումից հետո երեսապատի սրբատաշ քարերը՝ իսպառ հեռացրել հնավայրից:

St. Stepanos (Stephen) Church (11th century) of Khetzkonk used to stand isolated from the other monastic buildings, slightly east of Soub Karapet (Holy Forerunner), St. Sargis and Soub Astvatzatzin (Holy Virgin). Built of finely-dressed reddish-apricot tuff, it thoroughly shared the composition features of Soub Astvatzatzin and St. Grigor. A cemetery of cross-stones extending around the church retained the remains of those killed at the battle of Kechor in 1208/9. As of 1878, most of these khachkars were already annihilated. St. Stepanos was blown up between the 1940s and 1950s, its finely-finished revetment stones being carried away from the site.

Սր. Աստվածածին եկեղեցին գտնվում էր վանական համալիրի արևմտյան խմբի հարավային եզրին: Կառույցի թվագրումը հիմնվում է սուկ հորինվածքային և ճարտարապետական առանձնահատկությունների քննության վրա, որն է՝ ԺԱ դարը: Սր. Աստվածածին եկեղեցին արտաքուստ ուղղանկյուն, մերթուստ խաչաձև, հորինվածքով կառույց էր, որին արևմտաքից կցված էր արդեն ԺԹ դարի կեսին ավերված գավիթը: Նախքան 1940-1950-ական թթ. պայթեցումով ոչնչացնելը որմերին եղած վիմազրերի մեջ կասկածելի վերձամությանը վկայվել է մեկը՝ 1021 թ., իսկ գրեթե անսխալ՝ մինչև 1213 թ. և երկու վիմագիր:

Soub Astvatzatzin (Holy Virgin) Church of Khetzkonk used to stand at the southern edge of the western monument cluster of the monastery. To the north, it almost adjoined Soub Karapet (Holy Forerunner). The composition and architectural features of the church trace it back to the 11th century. Soub Astvatzatzin represented a structure rectangular outwardly and cruciform inwardly. To the west, it was adjoined by a narthex which was in ruins as of the mid-19th century. One of the lapidary inscriptions of the church was dated 1021 although its decipherment does not seem trustworthy enough. It also had another two inscriptions from 1213 deciphered almost without mistakes. The church was exploded between the 1940s and 1950s.

Սր. Լուսավորիչը Խծկոնքի վանական համալիրի ծայրարևելյան եզրին մեկուսի կանգնած պարսպապատ եկեղեցին էր: Կառուցվել է ԺԱ դարի սկզբներին: Որմերին ունեցել է 1021, 1028, 1034 թթ. վիմագրեր: Եկեղեցու հյուսիսարևելյան անկյանը մոտ՝ բարձր պատվանդանին, եղել է որմնափակ խաչքար: Պայթեցմանը ոչնչացվել է համալիրի մյուս եկեղեցիների հետ 1940-1950-ական թթ.: Երեսապատի սրբատաշ քարերը նույնպես գրեթե իսպառ հավիռչտակվել են որպես շինանյութ և հեռացվել հնավայրից:

Soub Lusavorich (Holy Enlightener) was a lonely church standing at the easternmost edge of the monastic complex of Khetzkonk. A monument of the early 11th century, it had inscriptions dated 1021, 1028 and 1034. A tall pedestal rising near the north-eastern corner of the church was surmounted by a set-in-wall cross-stone. Soub Lusavorich was exploded together with the other churches of the monastery between the 1940s and 1950s. The finely-finished stones of its revetment were moved away from the site and appropriated as building material.

ԽՅԿՈՆՔԻ ՎԱՆՔ. ՍԲ. ԿԱՐԱՊԵՏ ԵԿԵՂԵՕԻ
 SOURB KARAPET (HOLY FORERUNNER) CHURCH, KHETZKONK MONASTERY

Սբ. Կարապետ եկեղեցին Խժկոնքի վանական համալիրի հնագույն շինությունն է: Ըստ հորինվածքային և հարդարանքի տարրերի առանձնահատկությունների՝ կարելի է թվագրել է դարով (հետազոտողներից ոմանք կառուցման հավանական ժամանակը համարում են Թ-Ժ դարերը): Որմերին վկայվել են 1005-1006 թթ. արձանագրություններ: Ունեցել է քառախորան կենտրոնագմբեթ հորինվածք, բույլ արտահայտված հովհարածն վեղարի ներքո՝ ութանիստ թմբուկ:

1940-1950-ական թթ. եկեղեցին պայթեցվել է: Բեկորները հափշտակվել են և գործածվել իբրև շինանյութ:

2011 թ. մինչև 3 մ բարձրությամբ կանգուն էր մնացել Սբ. Կարապետ եկեղեցու արևելյան պատից մի աննշան հատված:

The oldest of the monuments of Khetzkonk Monastery, Sourb Karapet (Holy Forerunner) Church, can be traced back to the 7th century according to its composition and ornamentation features (some researchers attribute it to the 9th to 10th centuries). Its walls were engraved with inscriptions of 1005 and 1006.

Sourb Karapet represented a central-domed tetraconch with an octahedral tambour beneath a slightly fan-shaped spire.

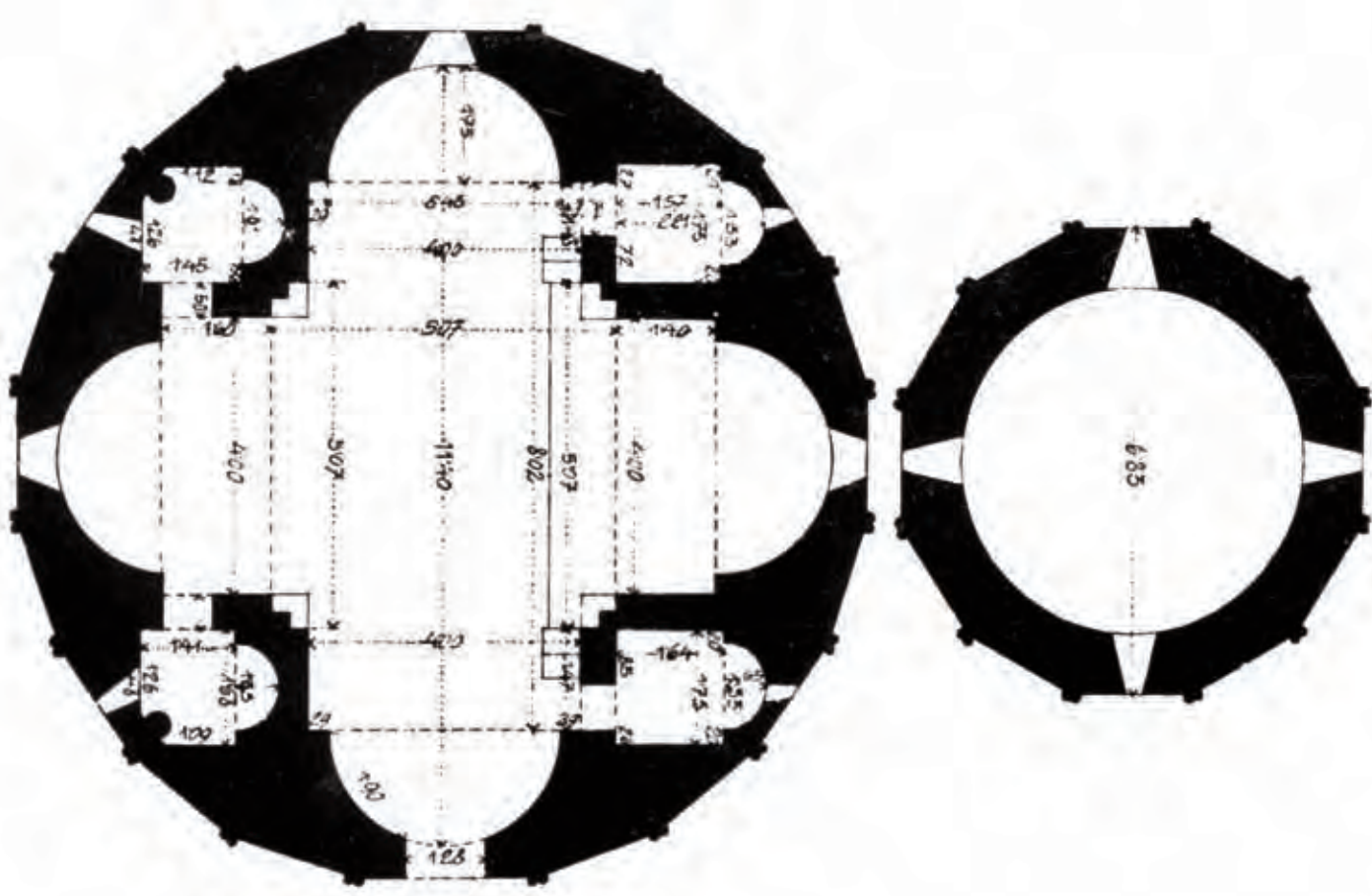
It was blown up between the 1940s and 1950s, its fragments being appropriated as building material.

As of 2011, only a very small section of the eastern wall of the church still survived to a height of 3 metres.

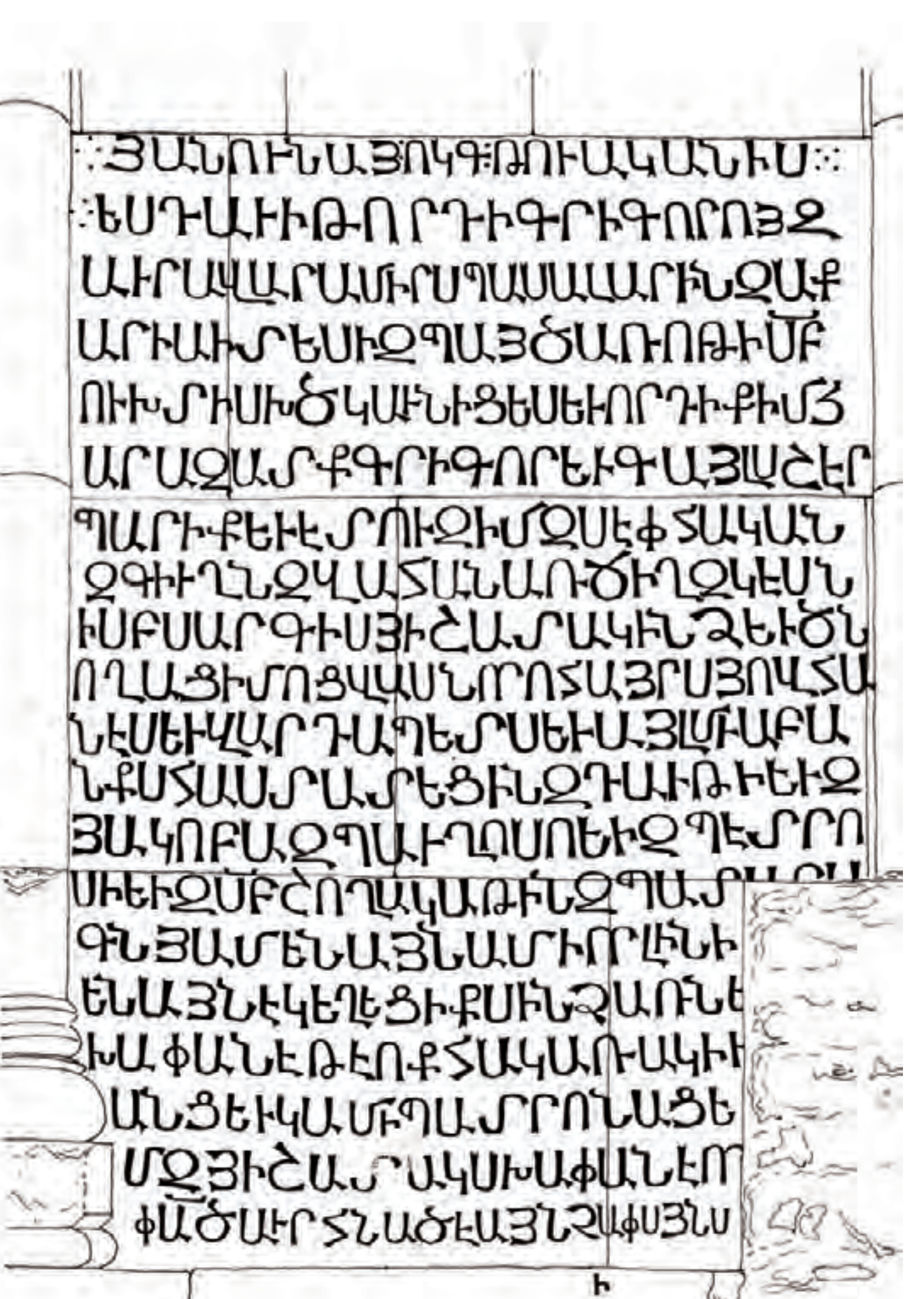
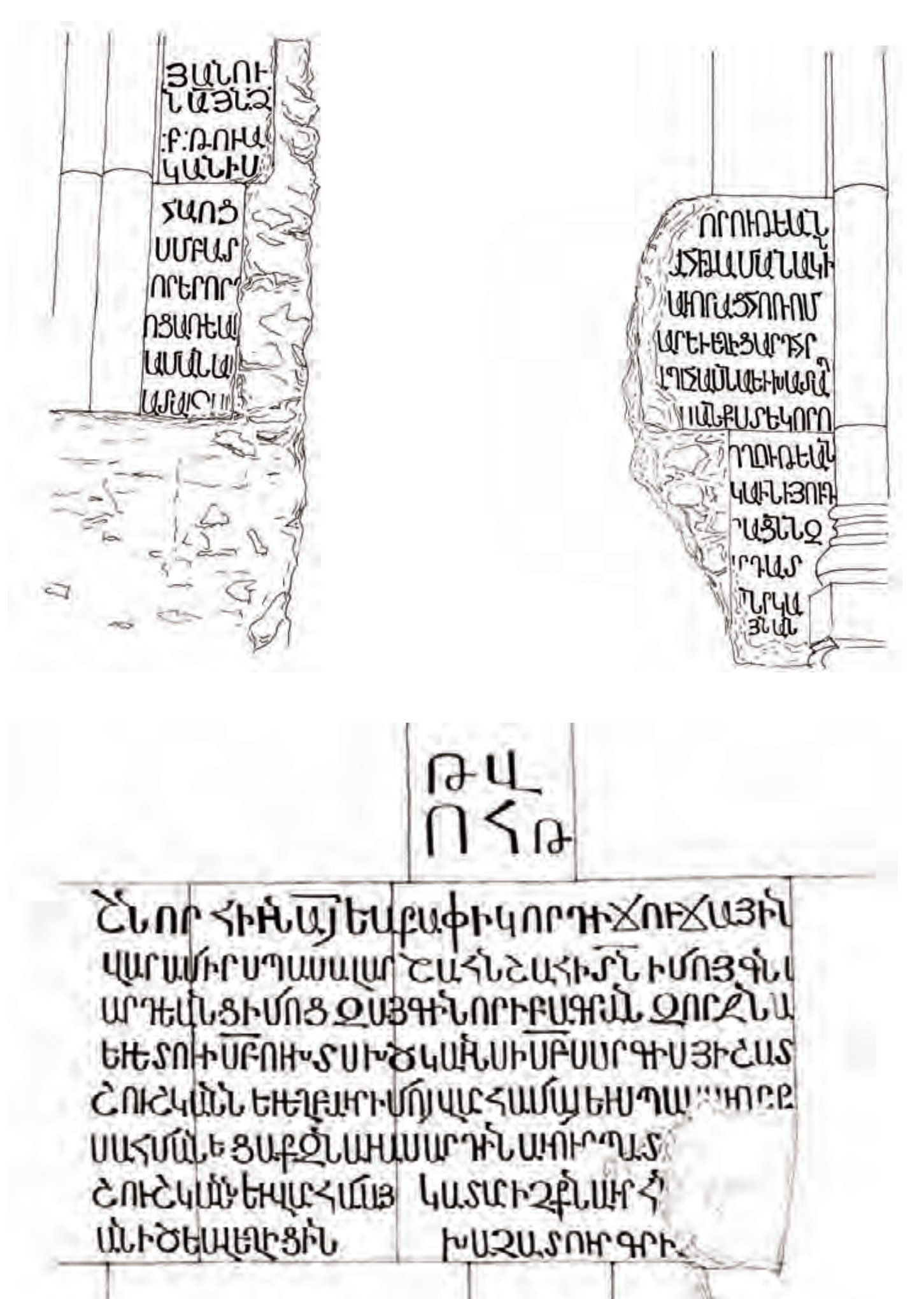

ԽՅԿՈՆՔԻ ՎԱՆՔ. ՄԲ. ՍԱՐԳԻՍ ԵԿԵՂԵՇԻ, ԿԱՐՍԻ ՄԱՐԶ ST. SARGIS CHURCH, KHETZKONK MONASTERY, KARS REGION

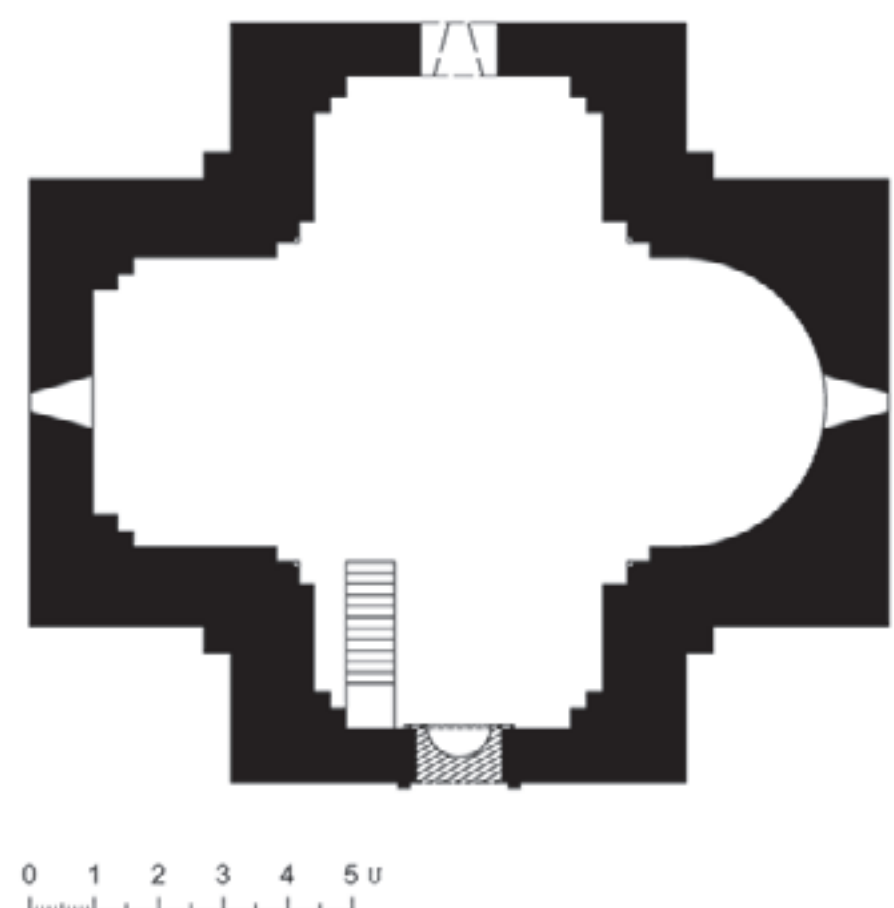
Մբ. Սարգիս եկեղեցին Խժկոնքի վանական համալիրի կենտրոնական և չափերով առավել ընդարձակ ու բարձրաշեն կառույցն է: Ունի արտաքուստ բոլորաձևի տպավորություն բողոնով 20 նիստերով երկզված, իսկ ներքուստ՝ խաչաձև-քառախորան հորինվածքով հատակագիծ: Ավարտվում է հովիտաձև վեղարի ներքո առնված 12 նիստանի թմբուկով:
Կառուցվել է ավելի վաղ, քան 1033 թ. (թերևս ԺԱ դարի 20-ական թթ. վերջերին): Որմերին եղել են ԺԱ-ԺԳ դարերին վերաբերող մեկ տասնյակից ավելի դեռևս մասնակիորեն պահպանված արձանագրություններ:
Ոչնչացման նպատակով, ի թիվս համալիրի մնացած կառույցների, պայթեցվել է թուրք զինվորականության կողմից, սակայն հրաշքով կանգուն է մնացել:

St. Sargis Church, the central monument of Khetzkonk Monastery, is the largest and tallest structure of the complex.
It was built prior to 1033, perhaps in the late '20s of the 11th century.
The church represents a cruciform tetraconch inwardly and a circular building of 20 facets outwardly. Its dodecahedral tambour is surmounted by a fan-shaped spire.
More than 10 inscriptions of the 11th to 13th centuries are still partly preserved in the church.
Although exploded by Turkish military forces, it miraculously remains standing.

ՅՊՆԻ ԳՅՈՒՂԻ ՍՈՒՐԲ ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՃԻ, ԿԱՐՍԻ ՄԱՐԶ
 SOURB ASTVATZATZIN (HOLY VIRGIN) CHURCH, TZEPNI VILLAGE, KARS REGION

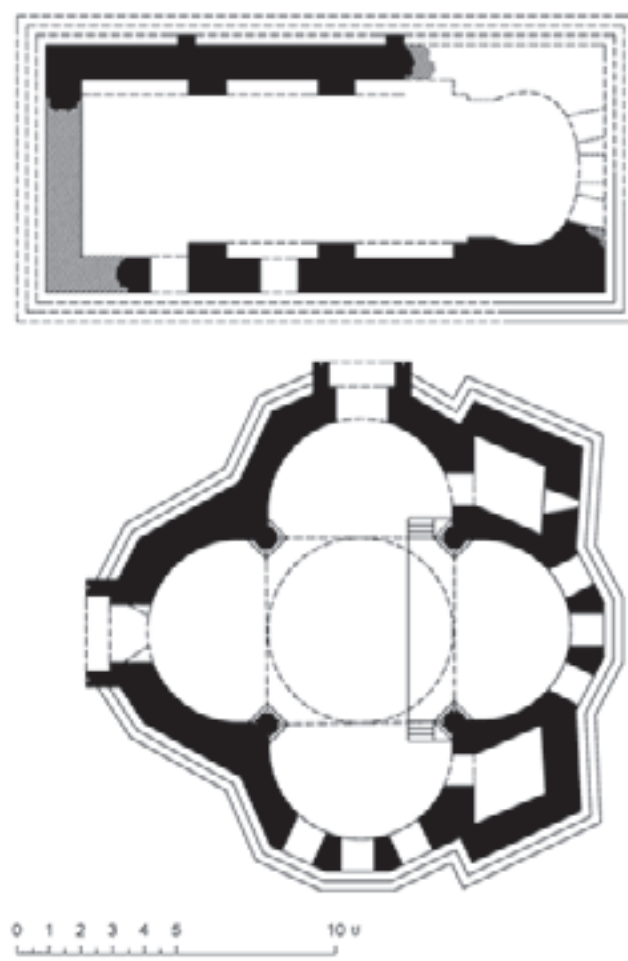
Կարսի մարզի Կաղզվան գավառի Ծպնի գյուղի կենտրոնական մասում է գտնվում Է դարում կառուցված խաչաձև գմբեթավոր հորինվածքով Սբ. Աստվածածին եկեղեցին: Գործել է մինչև 1920 թ.:
 Վաղուց քանդված գմբեթի փոխարեն ունեցել է երկկանգ պարզ ծածկ:
 Եկեղեցին 1940-1950-ական թթ. կիսով չափ քանդել են և վերածել մզկիթի:

Sourb Astvatzatzin (Holy Virgin) Church was situated in the centre of Tzepni Village, Kaghzvan District, Kars Region. It represented a domed cruciform building of the 7th century.
 The church functioned until 1920.
 It remains obscure when its dome collapsed, being replaced by a simple gable roof.
 Between the 1940s and 1950s, the upper part of the church was destroyed, and it turned into a mosque.

ԱԳՐԱԿԻ ՎԱՆՔ, ԿԱՐՍԻ ՄԱՐԶ AGRAK MONASTERY, KARS REGION

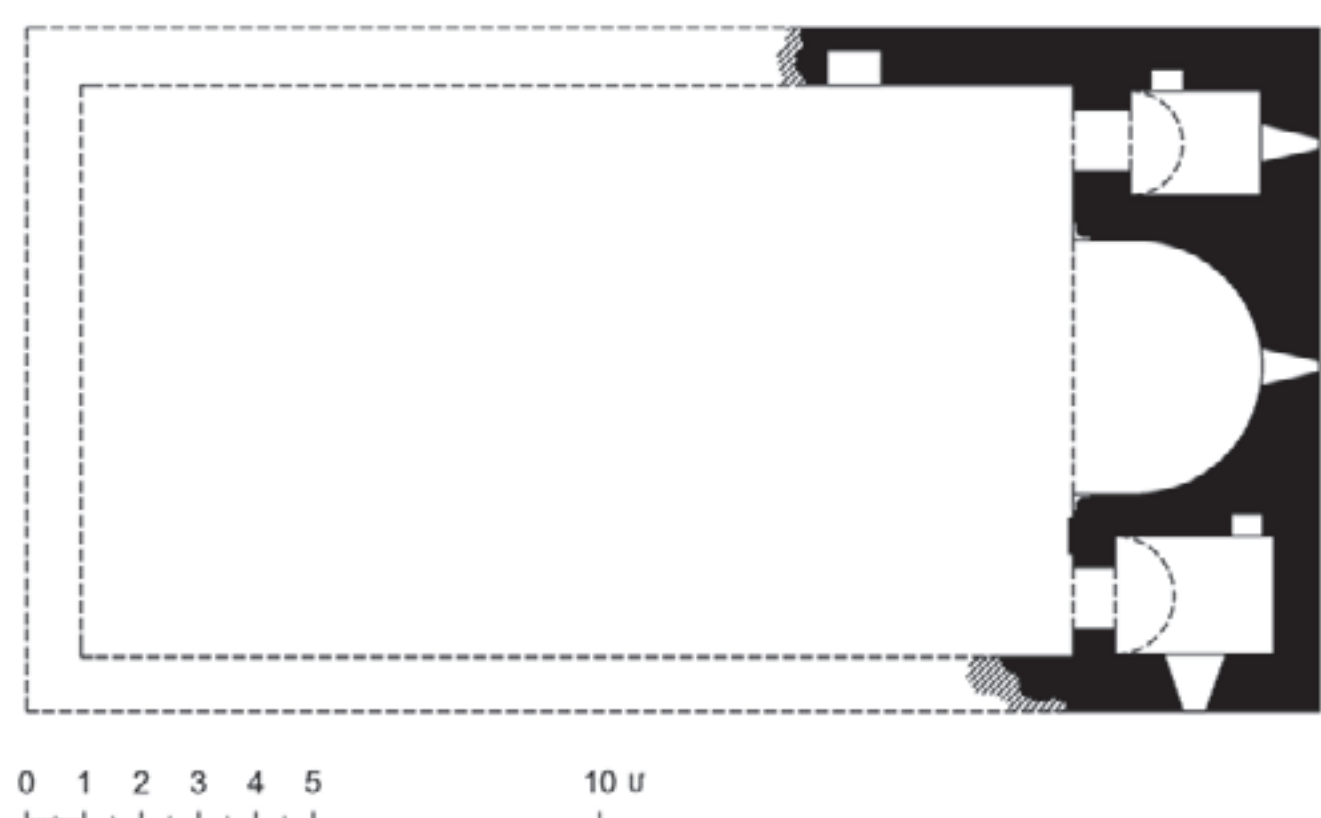
Վանական համալիրը գտնվում էր Կարսի մարզի Ագրակ գյուղի հարավարևելյան կողմում՝ հնամենի և ընդարձակ գերեզմանոցի հարևանությամբ:
 Բաղկացած էր միմյանցից հագիվ երկու մետր հեռավորությամբ գտնվող զույգ եկեղեցիներից:
 Առաջինը Ե դարի կառույց էր՝ եռաստիճան որմնախարսի վրա հենված միանավ թաղածածկ պայտածև խորանով բազիլիկ, երկրորդը՝ Է դարով թվագրվող ուրանիստ բմբուկով խաչածև քառախորան կենտրոնագմբեթ հորինվածքով շինություն:
 Հիմնահատակ ավերվել է 1940-1950-ական թթ. բուրբակյան զինուժի կողմից: Սրբատաշ քարերը հեռացվել են և յուրացվել որպես շինանյութ:

The monastery used to stand close to the ancient, extensive cemetery of Agrak (now: Derinyoz), Kars Region, in the south-east of the village.
 It comprised two churches located within hardly two metres of each other.
 One of them was a uni-nave basilica of the 5th century resting on a three-step socle (it had a vaulted, horseshoe-shaped apse). The other represented a central-domed cruciform tetraconch of the 7th century with an octahedral tambour.
 The monastery was levelled to the ground between the 1940s and 1950s by Turkish military forces, its finely-dressed stones being appropriated and carried away from the site.

ԿԱՐՍ. ԱՎԱԳ ՍԲ. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՇԻ
 SOURB ASTVATZATZIN (HOLY VIRGIN) PRINCIPAL CHURCH OF KARS

Եկեղեցին գտնվում էր քաղաքի հյուսիսային եզրի ապա-
 նաժ բլրի գագաթին վեր խոյացած հռչակավոր բերդի հա-
 րավարման տան կողմում՝ Կարս գետի աջակողմյան թեթև
 ձորալանջին ծվարած հայոց հին թաղի կենտրոնում:
 Առնվազն միջնադարից գոյություն ունեցող եկեղեցին
 ժամանակի ընթացքում բազմիցս նորոգվել է: Առան-
 նապես նշանակալի են եղել ժԷ դարում և 1865-1866 թթ.
 իրականացված հիմնավերակառուցումները, երբ շինու-
 րյան հարավային ճակատի արևմտյան անկյանը կից կա-
 ռուցվել է մահ եռահարկ զանգակատուն:
 Գործել է մինչև 1920 թ., որից հետո մատնվել է անտե-
 րության և տարիների ընթացքում մեծազույն մասով ա-
 վերվել: 2014 թ. քայքայված վիճակում դեռևս կանգուն էր
 գույգ ավանդատներով խորանին հարող արևելյան
 հատվածը:

Soub Astvatzatzin (Holy Virgin) Church used to stand in the
 heart of the old Armenian quarter of Kars (extending on the
 slanting slope of a gorge on the right bank of the river Kars),
 south-west of a renowned castle towering at the top of a rocky
 hill, at the northern extremity of the city.
 Founded at least in the Middle Ages, the church (it had a vestry
 on either side of its sanctuary) repeatedly underwent repairs.
 Special mention should be made of the major reconstruction
 carried out in the 17th century. Between 1865 and 1866, a three-tier
 belfry was erected close to the western corner of the southern
 facade of the church.
 Soub Astvatzatzin functioned until 1920, after which it was
 consigned to neglect and gradual destruction.
 As of 2014, only the eastern part of the church was still pre-
 served standing although in a bad state of decrepitude.

Սք. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցին գտնվում էր քաղաքի կենտրոնական մասում: Կառուցման թույլտվությունը ստանալու համար իշխանություններին դիմումներ էին հղվել դեռևս 1901 թ.: Երևանի արևելյան աշխատանքներն ամբողջացել են 1912-1914 թթ. ընթացքում, իսկ օծումը կատարվել է 1915 թ. ապրիլին:

Կարսի քաղաքային իշխանությունները եկեղեցին հիմնահատակ բանդել են 1960-ական թթ. սկզբներին: Նախքան բանդումը՝ 1959 թ., մի քանի լուսանկարով, բարերախոսարար, այն հասցրել էր անմահացնել ֆրանսիացի հետազոտող Ժան-Միշել Թիերրին:

Կառույցից հրաշքով փրկվում են միայն Գայանե Փինաչյանցի միջոցներով պատրաստված և եկեղեցուն նվիրաբերված փայտյա դռները, որոնք, ի դեպ, մասնակի վնասված վիճակում (միտումնավոր քերված են խաչարանդակները) ներկայումս գտնվում են Կարսի պատմության թանգարանում: Ինչ վերաբերում է որպես շինանյութ յուրացված երեսապատի սրբապատ քարերին, ապա դրանց ճակատագիրն անհայտ է:

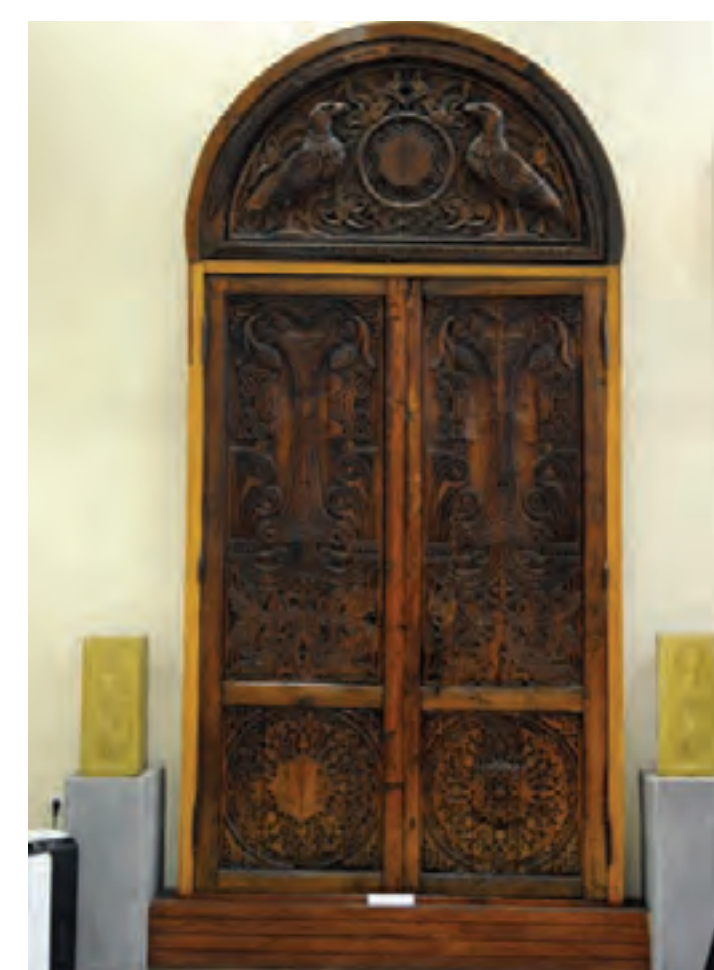
St. Grigor Lusavorich (Gregory the Enlightener) Church used to stand in the heart of Kars City, Kars Region.

It was built between 1912 and 1914 (petitions for permission to start its construction had been submitted to the authorities as early as 1901), its consecration being held in April 1915.

The Turkish powers levelled the church to the ground in the early 1960s (fortunately, prior to its annihilation, in 1959, it was photographed by French researcher Jean-Michel Thierry). Only its double door, made of wood through Gayane Pinachians' means, escaped destruction.

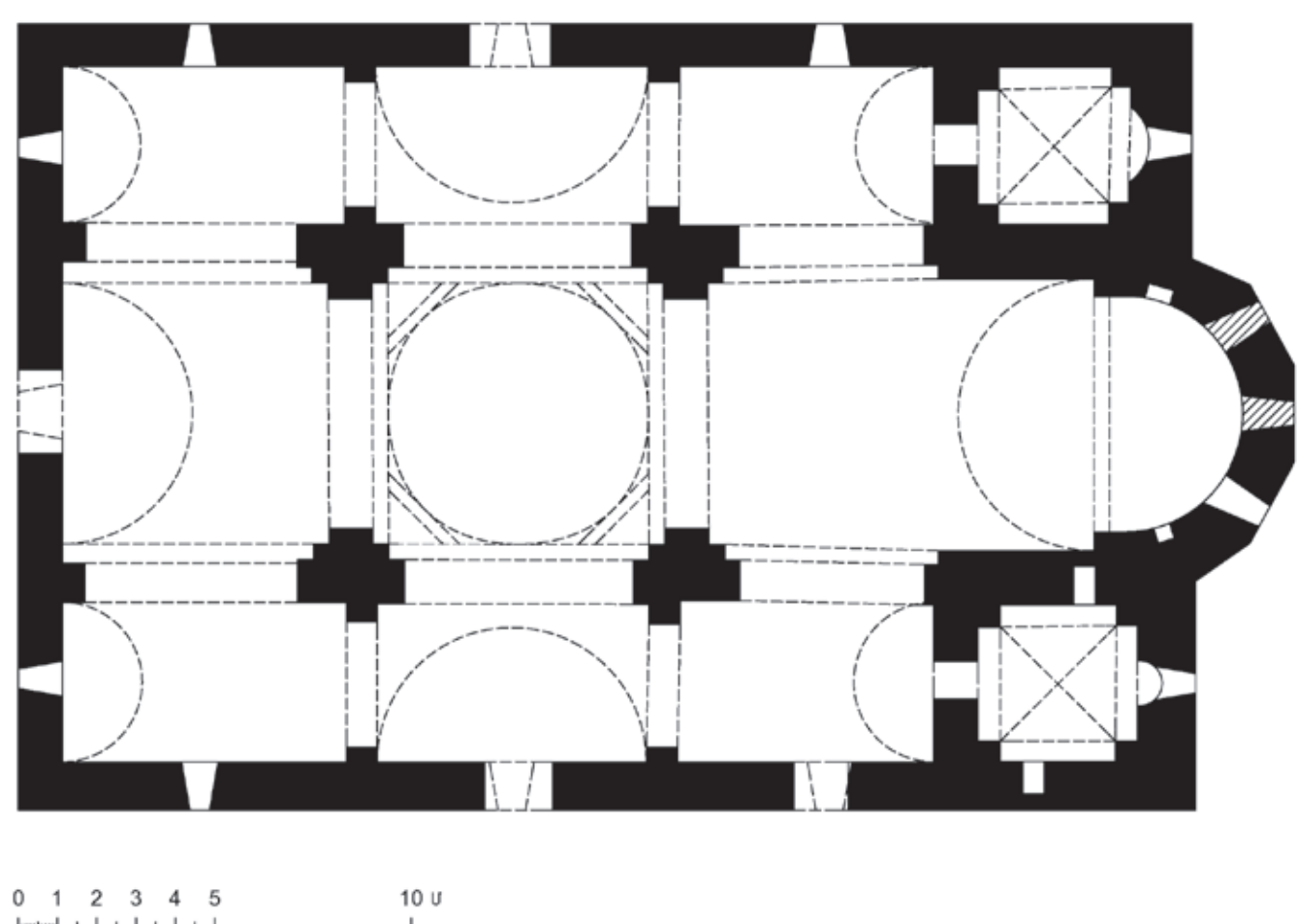
At present it is consigned to the History Museum of Kars, with its cross wings deliberately scraped away.

The finely-crossed revetment stones of the church have been appropriated as building material.

ՄՐԵՆ. ԿԱԹՈՂԻԿԵ ԵԿԵՂԵՅԻ, ԿԱՐՍԻ ՄԱՐԶ MREN CATHEDRAL, KARS REGION

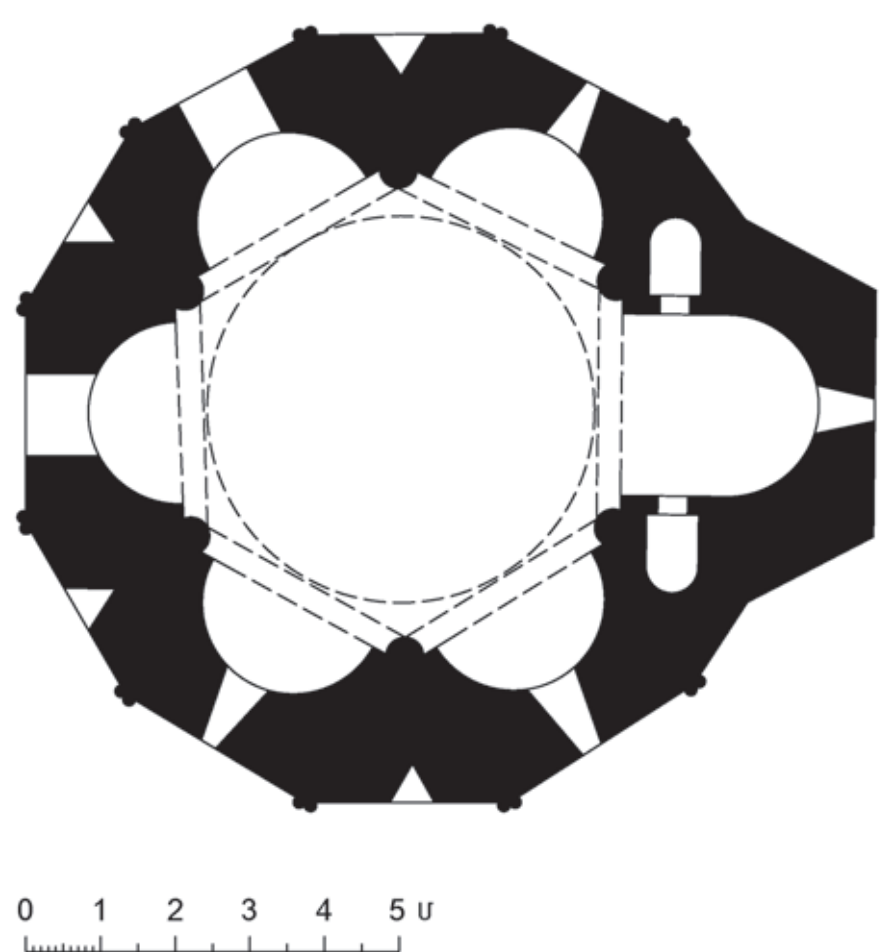
Եկեղեցին գտնվում է պատմական Բագարանից (այժմ՝ Քիլիթթաշը գյուղ) 3 կմ հյուսիս՝ Մրեն քաղաքատեղիում: Կառուցվել է 639-640 թթ. իշխան (մարզպան-կյուրապաղատ) Դավիթ Սահառունու նախաձեռնությամբ: 29,30 x 20 մ արտաքին չափերով, կղմինդրածածկ ութանիստ գմբեթով և համակ սրբատաշ քարով իրականացված կառույց է: Ունի Է-ԺԳ դարերի բազմաթիվ արձանագրություններ: Ոչ միայն տևական անխնամ վիճակի, այլև միտումնավոր վնասարարությունների հետևանքով 2007 թ. գրեթե ամբողջությամբ փլուզվել է հարավային ճակատը (նույն վտանգի առջև են նաև արևմտյան և հյուսիսային ճակատները, քանի որ դրանց հիմքերը նույնպես միտումնավոր քանդված են):

The cathedral of Mren is situated in the city site of the same name, 3 km north of Bagaran, one of the historical capitals of Armenia (now: Kilittashe Village). Built between 639 and 640 by Prince David Saharuny, it represents a monument of entirely finely-dressed revetment (exterior dimensions: 29.30 x 20 metres), a tiled roof and an octahedral dome. Its walls abound in inscriptions of the 7th to 13th centuries. In the aftermath of total neglect and premeditated damage, in 2007 the southern facade of the cathedral almost entirely tumbled down. Its western and northern facades can share this fate any day as their foundations have been seriously undermined.

ԿԱՄԻՍ ԳՅՈՒՂԻ ԵԿԵՂԵՇԻ, ԿԱՐՍԻ ՄԱՐԶ CHURCH OF KAMIS VILLAGE, KARS REGION

Բուն անունը մոռացված և Կամիս կամ Կյագմիսալթը անվամբ հայտնի եկեղեցու մնացորդները գտնվում են Կարսի մարզի Օլթի (Ուղթիս) գավառի Դեյիկ-թաշ գյուղից 1 կմ արևելք:

Կառուցվել է ԺԱ դարում և ունի արտաքուստ բոլորաձևին մոտ բազմանիստ, իսկ ներքուստ՝ վեցխորան կենտրոնագմբեթ հորինվածք, ինչպիսիք են Օլթիի բերդամիջում և Դեբջան գավառի Գյավրենջի գյուղում գտնվող եկեղեցիները:

Ցարուցրիվ զանգվածեղ բեկորները հուշում են, որ եկեղեցու՝ պայթեցումով ավերումը տեղի է ունեցել զինվորականության ձեռքով թերևս 1950-60-ական թթ.:

Ավերումից հետո որպես շինանյութ համատարած հավիշտակվել են եկեղեցու երեսապատի սրբատաշ բլուրի քարերը և հեռացվել հնավայրից:

Ներկայումս կմայքացած վիճակում եկեղեցուց կանգուն է հյուսիսակողմի որմնամույթը:

The remnants of Kamis (Kyagmisalte) Church, the historical name of which is consigned to oblivion, are located a kilometre east of Deliktash Village, Olti (Ughtis) District, Kars Region.

Built in the 11th century, it represented a central-domed structure that was polygonal outwardly and comprised six apses inwardly (it shared the composition of the churches of Olti Castle and Gyavrenji Village, Derjan District).

The church was perhaps exploded between the 1950s and 1960s by military forces: this supposition is substantiated by its massive ruins scattered here and there.

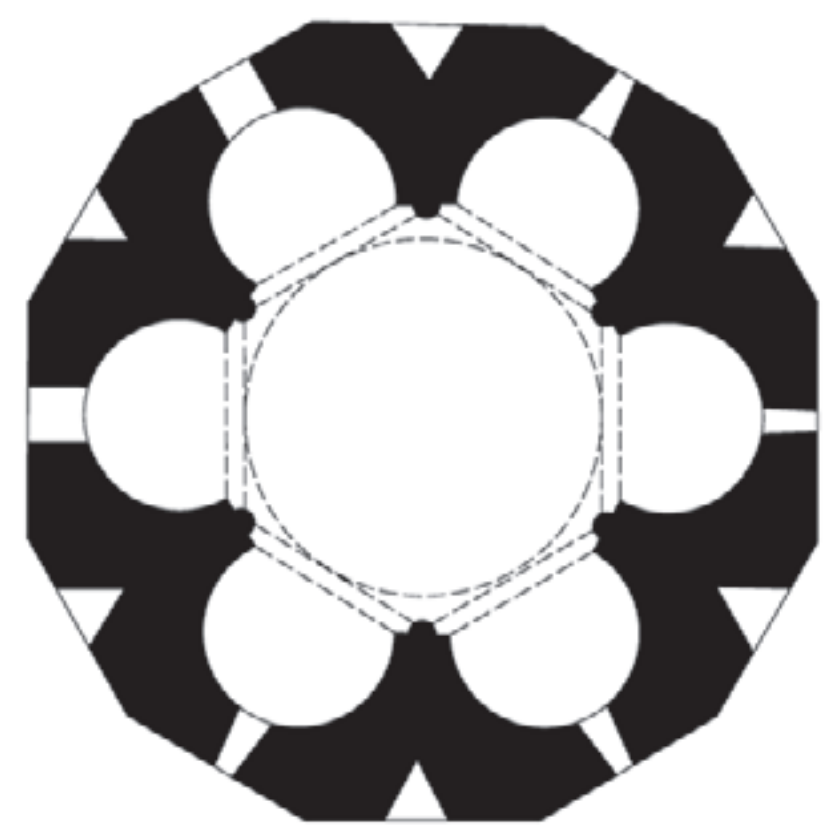
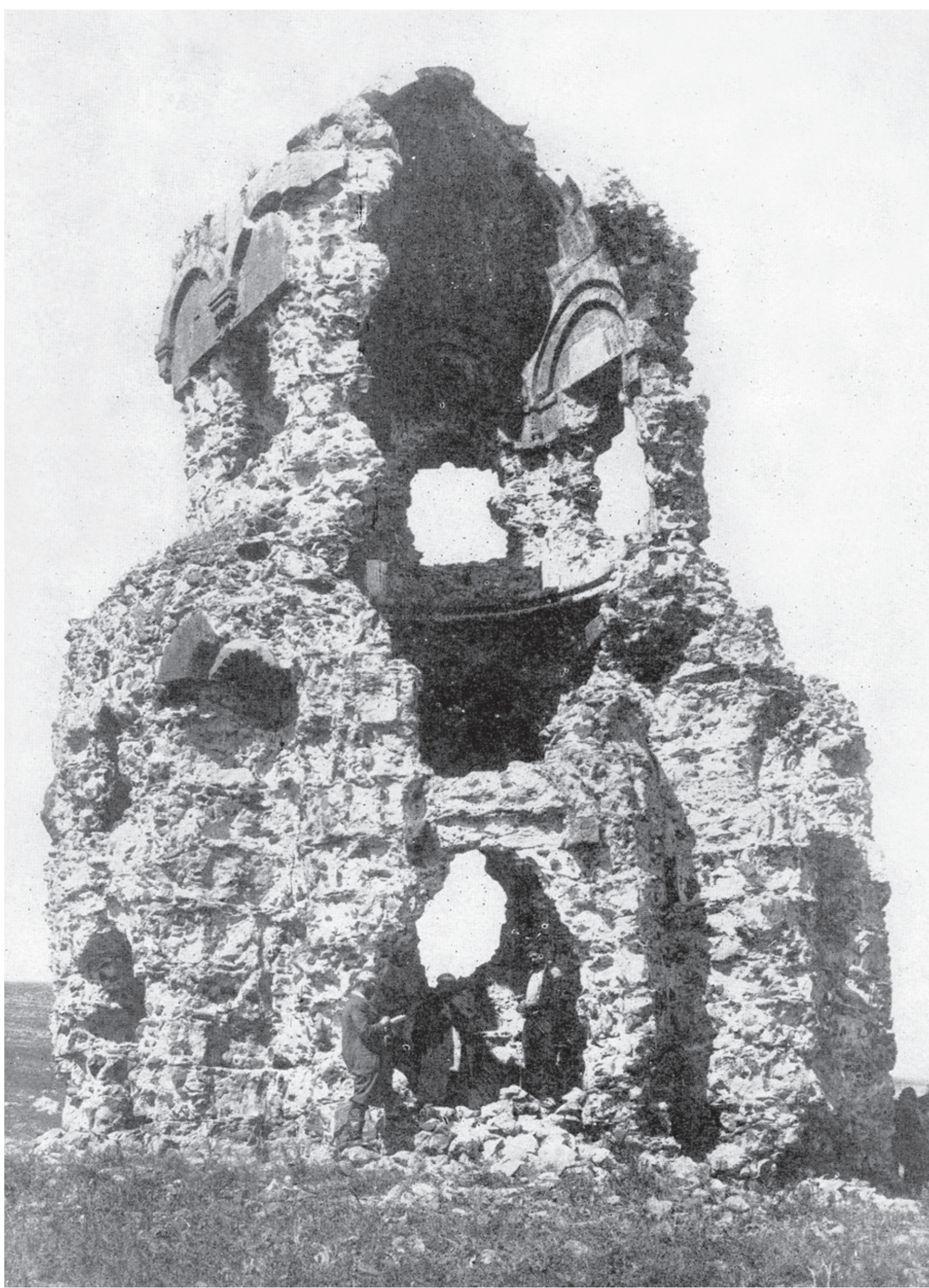
All the finely-dressed revetment stones of the church have been carried away from the site and appropriated as building material.

At present only the northern built-in-wall pylon of the church is still preserved standing although in a bad state of decrepitude.

ԳՈԳՅՈՒԲԱ ԳՅՈՒՂԻ ԵԿԵՂԵՃԻ, ԿԱՐՍԻ ՄԱՐԶ
 CHURCH OF GOGYUBA VILLAGE, KARS REGION

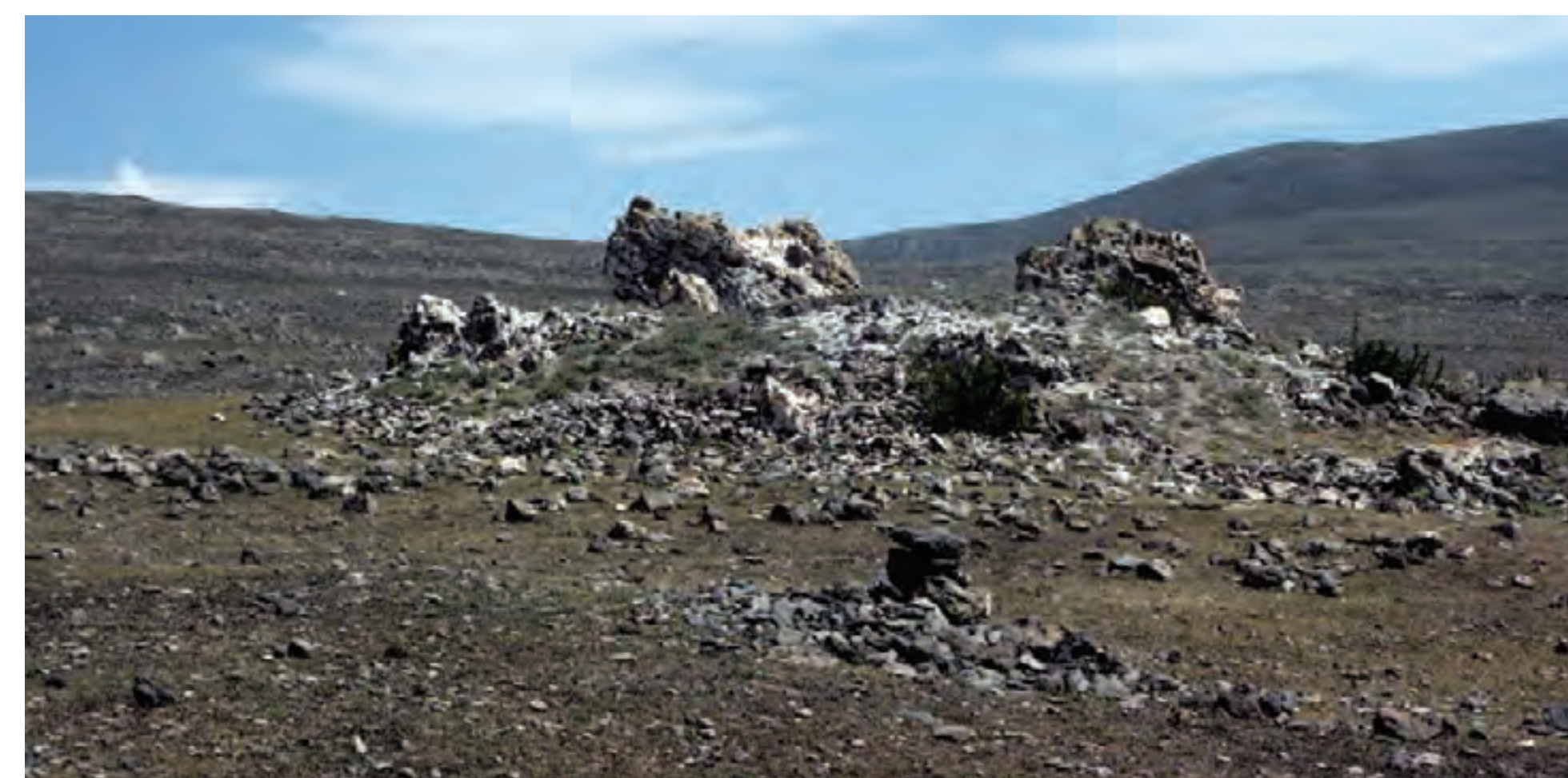
0 1 2 3 4 5m

Եկեղեցու մնացորդները գտնվում են Կարսի մարզի Չղրր գավառակում՝ Գոգյուբա (այժմ՝ Բինբաշակ) գյուղից 1 կմ հյուսիս-արևմուտք: Կառուցվել է Ժ-ԺԱ դարերում քյուզանդաձև եկեղեցու հետևորդ դարձած հայ բնակիչների կողմից: Ունի է դարից ի վեր Հայաստանում բավական տարածում գտած արտաքուստ բոլորած, ներքուստ վեցխորան կենտրոնագմբեթ հորինվածք: 1950-1960-ական թթ. ամբողջությամբ ավերվելուց զատ՝ քարերն էլ հափշտակվել և յուրացվել են որպես շինանյութ:

The remnants of the church are preserved a kilometre north-west of Gogyuba (now: Binbashak) Village, Cheldr Sub-District, Kars Region.

Built in the 10th to 11th centuries by Armenians who had converted to the Chalcedonian faith, it represented a central-domed structure that was circular outwardly and comprised six apses inwardly, a composition that became wide-spread in Armenia in the 7th century.

The church was annihilated in the 1950s to 1960s, its stones being appropriated as building material.

ՍԲ. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ (ՄԱԳԻՍՏՐՈՍԻ) ՎԱՆՔ SOURB ASTVATZATZIN (HOLY VIRGIN, MAGISTROS) MONASTERY

Վանքի մնացորդները գտնվում են Կարնո (Էրզրում) նահանգի Բասեն գավառի Ակսիգոմս (նաև՝ Սուրբ Օհան, այժմ՝ Դեմիրդյովեն) գյուղից 1,3 կմ հարավ-արևմուտք՝ գավառանիստ Հասանկալեն (այժմ՝ Փասինլեր) քաղաքից 6 կմ հյուսիս-արևելք։

Վանքը հիշվում է նաև Մագիստրոսի, Տիրամոր, Յոտն Վիրատ և Կարնոյի անուններով։ Վանքը կառուցվել է ԺԱ դարում։ Եղել է գրչօջախ։ Հայտնի են 1455 և 1654 թթ. ստեղծված ձեռագրերը։

Բաղկացած էր սրածայր վեղարով ավարտ-

վող կենտրոնագմբեթ եկեղեցուց, արևմուտքից կից հարթ տանիքով գավթից, քառանկյուն շրջապարսպին ներքուստ կցված բնակելի և տնտեսական նշանակության օժանդակ բազմաթիվ շինություններից և գերեզմանոցից։

Գրեթե ամբողջապես ավերվել է Ի դարի կեսերին։ Ներկայումս երբեմնի վանքից պահպանվել են միայն գավթի որմերի մնացորդները։ Քանդված շինությունների քարերը (հատկապես սրբատաշները) հափշտակվել են որպես շինանյութ և հեռացվել հնավայրից։

The remnants of Sourb Astvatzatzin (Holy Virgin) Monastery (also known by the names of Magistros, Tiramor, Yotn Virats and Tziranyats) are situated 1.3 km south-west of Aksigoms (also called Sourb Ohan, now: Demirdyoven) Village, 6 km north-east of Hasankale (now: Pasinler) City, the capital of Basen District, Karin (Erzurum) Province.

Built in the 11th century, the monastery consisted of a central-domed church surmounted by a pointed spire, a narthex of a flat roof adjoining it from the

west, as well as numerous annexes and a cemetery, all of them within a quadrangular enclosure.

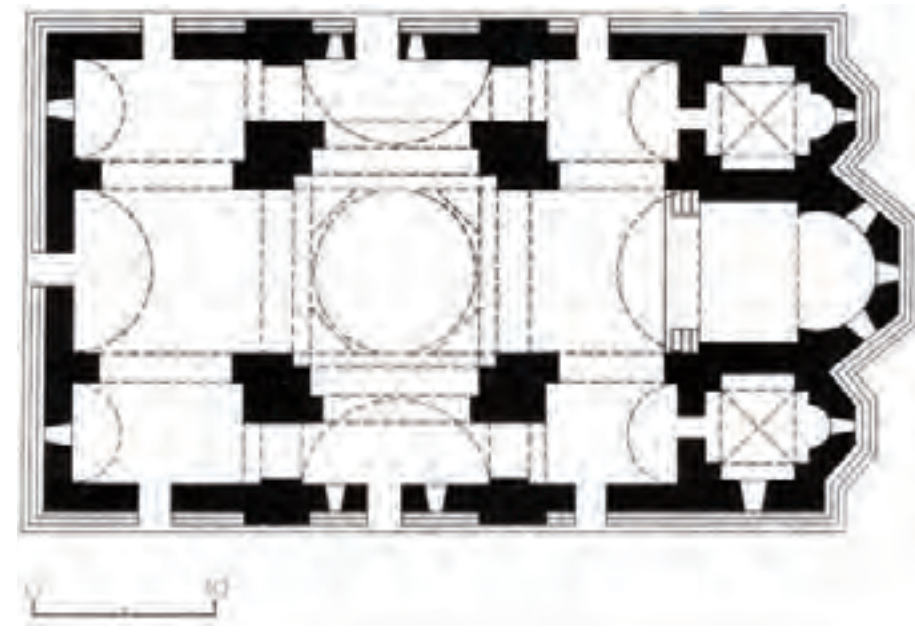
It was also known as a scriptorium, two of the manuscripts written there dating from 1455 and 1654.

The monastery was almost totally destroyed in the mid-20th century. At present only some remnants of its narthex walls are preserved. The stones of the ruined monastic buildings, particularly the finely-dressed ones, have been appropriated as building material and carried away from the site.

ԲԱԳԱՎԱՆԻ ՍՔ. ՀՈՎՀԱՆՆԻ ՎԱՆՔ, ԿԱՐԻՆ ՆԱՀԱՆԳ
ST. HOVHAN (JOHN) MONASTERY OF BAGAVAN, KARIN PROVINCE

Սք. Հովհաննու վանքը գտնվում էր Կարին (Էրզրում) նահանգի պատմական Բագավան, հետագայում՝ Ուչքիլիսե (այժմ՝ Թաշքեթը) գյուղում՝ Արածանի գետի ձախ ափին:

Բագավանում է ամփոփվել Արտաշես Ա-ի որդին՝ Մաժան քրմապետը, որի եղբայրը՝ Տիգրան (Տիրան) Ա-ն, հետագայում գերեզմանի վրա բազիլիկ է կառուցել:

Դ դարի սկզբին Գրիգոր Լուսավորիչն ավերել է այն և եկեղեցի հիմնել:

631-639 թթ. նույն տեղում մեծադիր նոր եկեղեցի է կառուցել քաղկեդոնական ուսմունքի հետևորդ Եզրկաթողիկոսը:

Վանքը գրչօջախ էր: Չեռագրերից մեկը ստեղծվել է 1292 թ.:

ԺԷ դարի կեսերից այստեղ էր գտնվում Բագրևանդի (Վաղարշակերտի) եպիսկոպոսությունը:

ԺԸ-ԺԹ դդ. վանքում հաստատված հայ կաթողիկե միաբանությունն այն վերածել էր պաշտպանական հենակետի:

Հիմնահատակ քանդել են 1940-ական թթ. վերջերին:

St. Hovhan (John) Monastery used to stand in Bagavan (later renamed Uchkilise, now: Tashteker) Village, Karin (Erzurum) Province, on the left bank of the river Aratzani.

It was founded in the early 4th century by St. Gregory the Enlightener in the site of a temple built over the grave of pagan chief priest Mazhan, Artashessid king Artashes I's son, by his brother Tigran (Tiran) I.

Between 631 and 639, Armenian Catholicos Yezr, who was an adherent of the Chalcedonian faith, replaced the existing church with a larger one.

St. Hovhan Monastery was known as a scriptorium, one of the manuscripts written there dating from 1292.

In the mid-17th century, it grew into the seat of the bishopric of Bagrevand (Vagharshakert).

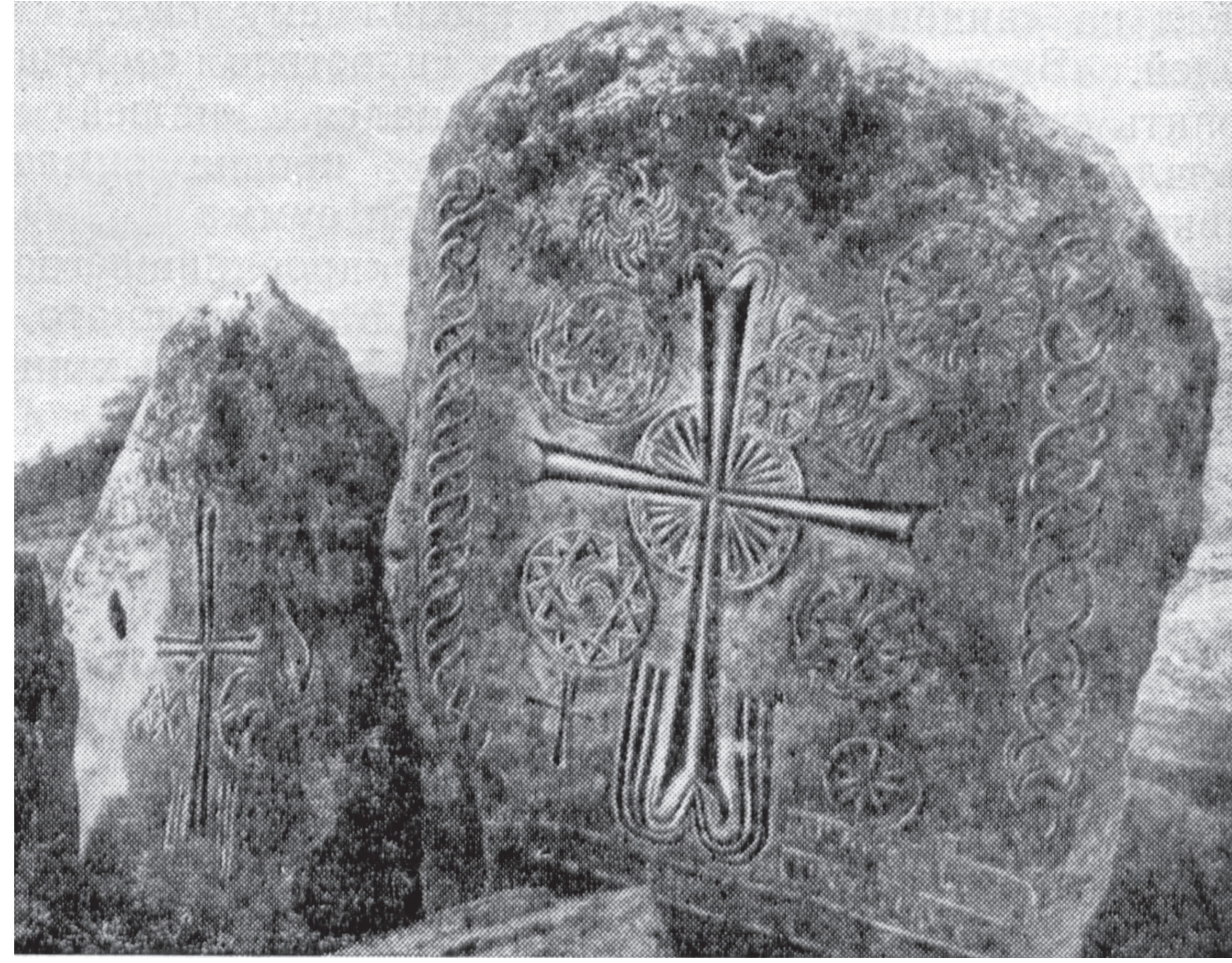
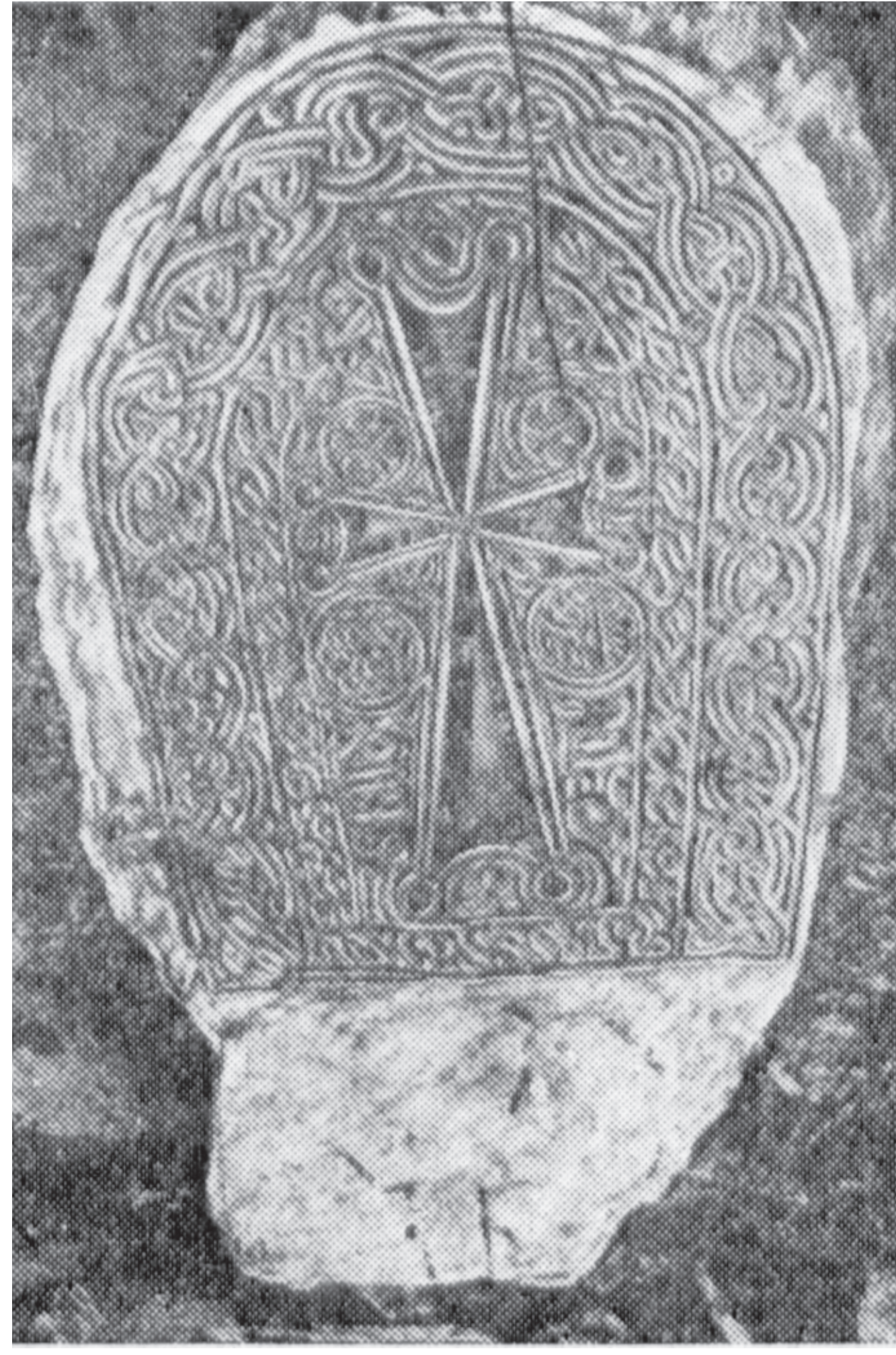
Between the 18th and 19th centuries, the monastery had an Armenian Catholic congregation (during this period, it also served for defensive purposes).

St. Hovhan was totally levelled to the ground in the late 1940s.

ՄՈԿՍ ԳՅՈՒՂԱՔԱՂԱՔԻ ԳԵՐԵՉՄԱՆՈՉԻ ԽԱՉՔԱՐԵՐ CROSS-STONES FROM THE CEMETERY OF MOKS VILLAGE TOWN

Գերեզմանոցը գտնվում էր Վանի նահանգի գավառանիստ Մոկս (այժմ՝ Բախչեսարայ) քաղաքի հարավարևելյան եզրին՝ մինչև 1915 թ. զուտ հայաբնակ Դաշտ քաղամասում՝ գլխավորապես Սբ. Հակոբ եկեղեցու հյուսիսարևելյան կողմում:

1960-ական թթ.-ից հետո գերեզմանոցի խաչքարերի մեծագույն մասը յուրացվել է և որպես շինանյութ գործածվել պետական դպրոցներից մեկի որմերում: Թվակիր բեկորները վերաբերում են ԺԵ-ԺԹ դարերին:

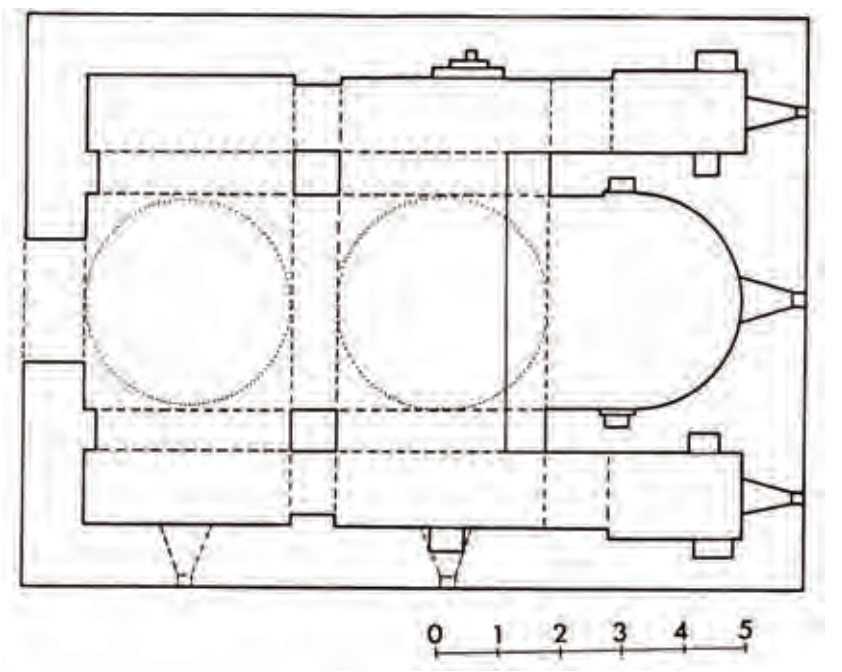
The cemetery used to extend at the south-eastern extremity of Moks (now: Bakhchesarai), Moks District, Van Province, north-east of St. Hakob (Jacob) Church of Dasht Quarter (purely Armenian-inhabited until 1915).

After the 1960s, most of the cross-stones of the graveyard were appropriated as building material for the construction of a state school. Its surviving fragments date from the 15th to 19th centuries.

ԿՃԱԿԱԿԱՆՔ, ՎԱՆԻ ՆԱՀԱՆԳ KJAV MONASTERY, VAN PROVINCE

Վանքը գտնվում էր Վանի նահանգի Մոկս գավառի կենտրոն Մոկսից (այժմ՝ Բախչեսարայ) 9 կմ հարավ՝ Կճավ (այժմ՝ Բաղջիլար) գյուղից 0,5 կմ հյուսիս-արևմուտք:

Ավանդաբար համարվում է լուսավորչաշեն: Գրավոր աղբյուրներում վանքի վերաբերյալ տեղեկություններ գրեթե չկան:

Բաղկացած է եղել եկեղեցուց, գավթից, օժանդակ (բնակելի և տնտեսական) շինություններից և բազմաթիվ խաչարեր պարունակած գերեզմանոցից:

Ըստ վիճագիր արձանագրությունների՝ Կճավական - քում շինարարական աշխատանքներ են ընթացել 1659 և 1703 թթ., երբ համապատասխանաբար կառուցվել է գավիթը, հիմնավերակառուցվել՝ գմբեթավոր եկեղեցին:

Մինչև 1980-ական թթ. վանքի գլխավոր կառույցը՝ եկեղեցին, քայքայված, սակայն կանգուն էր, իսկ 2008 թ.՝ արդեն միտումնավոր քանդած և հողին հավասարեցված:

Տակնուվար էր արված նաև երբեմնի խաչքարաշատ գերեզմանոցը:

Kjav Monastery used to stand 0.5 km north-west of the village of the same name (now: Baghchilar), 9 km south of Moks (now: Bakhchesarai) City, Moks District, Van Province.

Its foundation is traditionally ascribed to St. Gregory the Enlightener.

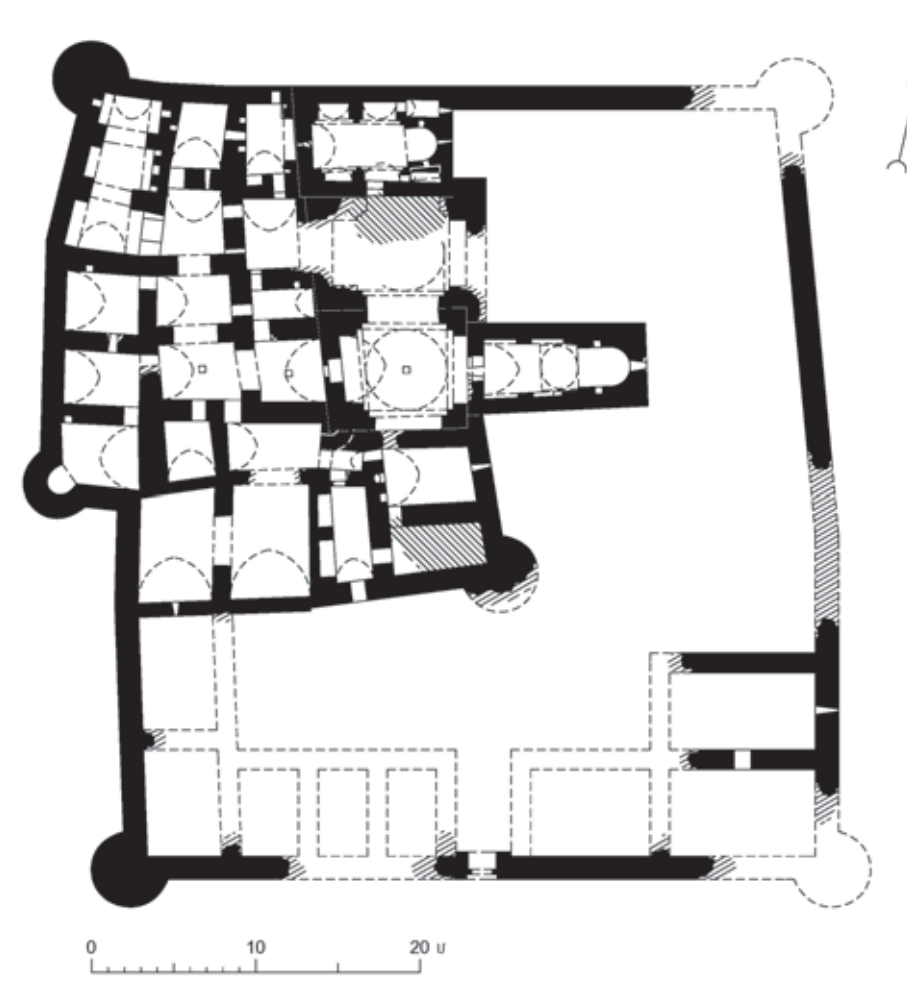
The monastery comprised a domed church, a narthex built in 1659, some annexes and a cemetery abounding in cross-stones.

The available written records report almost no information regarding Kjav Monastery. According to the available inscriptions, in 1703 the monastic church underwent complete reconstruction. Despite its state of decrepitude, it was preserved standing until the 1980s.

In 2008 we found the monastery deliberately levelled to the ground, with its cemetery in ruins.

ՀՈԳՅԱՉ ԿԱՆՔ, ԿԱՆԻ ՆԱՀԱՆԳ HOGIATS MONASTERY, VAN PROVINCE

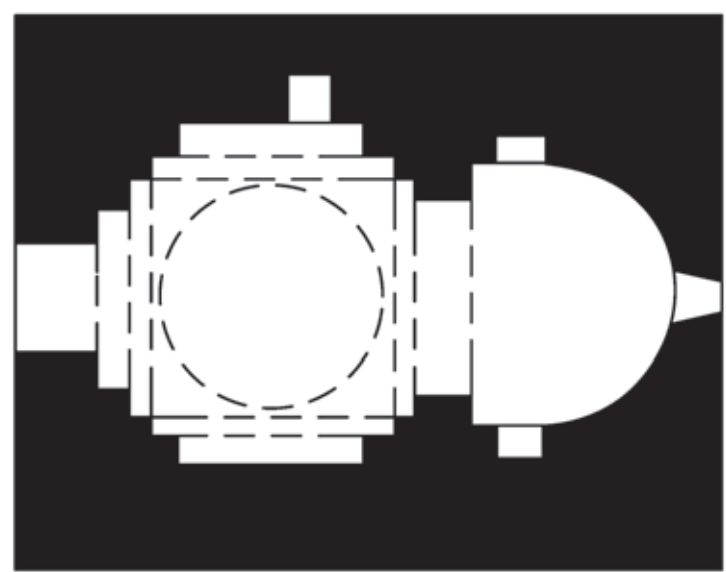
Հոգյաց վանքի մնացորդները գտնվում են Վանի մահաճգի Շատախ գավառում՝ Տիգրիս գետի աջ ափին:
 Ըստ ավանդության՝ այն իբրև կուսանոց հիմնել է Բարդուղիմեոս առաքյալն Անահիտ աստվածուհու տաճարի տեղում:
 Մեկ այլ ավանդության համաձայն՝ Գրիգոր Լուսավորիչը նորոգել ու ընդարձակել է վանքը, որը Դ- դարում դարձել է եպիսկոպոսանիստ:
 Բաղկացած է եղել երեք՝ Սբ. Աստվածածին, Սբ. Սիոն և Սբ. Հովհաննես եկեղեցիներից, բնակելի և տնտեսական նշանակության բազմաթիվ կառույցներից, որոնք ներառված են անկյուններում կիսաբլուրակ աշտարակներով հզորացված շրջապարսպի մեջ՝ բացի Սբ. Հովհաննես եկեղեցուց:
 858 թ. հիշվում է առաջնորդ Թեոդորոսը: Վանքի՝ 1730 թ. սկիզբ առած վերաշինությունը տևում է շուրջ 4 տասնամյակ:
 1765 թ. կառուցվում է գլխավոր եկեղեցու գմբեթը, իսկ 1766 թ.՝ դարպասը:
 Վերջին անգամ նորոգություններ են կատարվել 1904 թ.:
 Վանքը գործել է մինչև 1915 թ., հետո՝ թալանվել ու ավերվել: Առանձնապես զանձախուզության նպատակով բոլոր շինությունները շարունակական ավերածությունների են ենթարկվել նաև հետագա տասնամյակների ընթացքում, երևույթ, որ ցարդ բուն ընթացքի մեջ է:

The remnants of Hogiats Monastery (primarily a convent) are preserved on the right bank of the river Tigris, in Shatak District, Van Province.
 As legend has it, it was founded by Bartholomew the Apostle in the site of a temple dedicated to Goddess Anahit.
 The monastery comprised 3 churches, Sourb Astvatzatin (Holy Virgin), Sourb Sion (Holy Zion) and St. Hovhannes (John) as well as numerous annexes. All of them, except St. Hovhannes, were enclosed within ramparts which were consolidated by angular semi-circular towers.
 In the 4th century A.D., the monastery was renovated and enlarged by St. Gregory the Enlightener, growing into a bishop's residence.
 In 858 mention is made of Prior Teodoros.
 For over 4 decades beginning with 1730, large-scale renovation and construction activities were unfolded in Hogiats Monastery. In 1765 its main church was surmounted by a dome, and in 1766 its gate was built.
 For the last time, the monument underwent overhaul in 1904.
 The monastery functioned until 1915, after which it suffered plunder and destruction. In the subsequent decades, all its buildings suffered demolition in the aftermath of so-called gold-diggers' "visits" which still actively continue.

ԿԱՃԵՏ ԳՅՈՒՂԻ ՍԲ. ԳԵՎՈՐԳ ԵԿԵՂԵՃՈՒ, ՎԱՆԻ ՆԱՀԱՆԳ ST. GEVORG (GEORGE) CHURCH OF KAJET VILLAGE, VAN PROVINCE

0 1 2 3 m

Սբ. Գևորգ եկեղեցին գտնվում էր Վանի նահանգում՝ գավառանիստ Շատախ (այժմ՝ Չաթաք) քաղաքից 10 կմ հարավ-արևմուտք՝ Կաճեոտ (այժմ՝ Կաչիթ) գյուղից 150 մ հյուսիս-արևելք՝ Դաշտ տեղամասի հարևանությամբ:
Կառուցվել է ԺԵ-ԺԶ դարերում (Ժ-Մ. Թիերրին համարել է 2 դարի կառույց) և մինչև Մեծ եղեռնը ծառայել որպես սրբատեղի և գերեզմանատան եկեղեցի: 1967 թ. Ժ-Մ. Թիերրին եկեղեցու որմին տեսել է 1470 թ. նվիրատվական արձանագրություն:
Հիմնահատակ ոչնչացվել է 1970-1980-ական թթ.:

St. Gevorg (George) Church used to stand in the vicinity of a site called Dasht, 150 metres north-east of Kajet (now: Kachit) Village, 10 km south-west of Shatak (now: Chatak) City, Van Province.
Built between the 15th and 16th centuries (J.-M. Thierry traces it back to the 6th century), it served as a cemetery church for the Armenians of Kajet until the Genocide of 1915.
In 1967 Thierry saw a donation inscription of 1470 on one of the church walls.
St. Gevorg was totally annihilated between the 1970s and 1980s.

ԴԱՎԻԹ ԱՆՀԱՂԹԻ ԽԱՇՔԱՐԸ ՄՇՈ ՍՐ. ԱՌԱՔԵԼՈՅՑ ԿԱՆՔԻ ՊԱՆԹԵՈՆՆՈՒՄ
 CROSS-STONE OF DAVID THE INVINCIBLE IN THE PANTHEON OF SOURB ARAKELOTS MONASTERY OF MUSH

Բաղեշ (Բիթլիս) նահանգի Մշո Սր. Առաքելոց վանքի պանթեոնում փիլիսոփա Դավիթ Անհաղթի գերեզմանի տեղում 1144 թ. կանգնեցված խաչքարը

Գեռևս 1970 թ. պանթեոնի բազմաթիվ խաչքարերից 1900-ական թթ. լուսանկարների համեմատ ավելի վնասված վիճակում պահպանվում էր միայն Դավիթ Անհաղթի խաչքարը, որից 2006 թ. գտնվեցին միայն լանջով մեկ ցաքուցրիվ եղած 4 բեկորները:

In 1144 a cross-stone was erected over the grave of philosopher Davit Anghagt (David the Invincible) in the pantheon of Sourb Arakelots (Holy Apostles') Monastery of Mush, Baghesh (Bitlis) Province.
 According to J.-M. Thierry's photographs, as of 1970, the cross-stone, already partly broken, was the only surviving memorial of the pantheon.
 In 2006 only 4 fragments of the cross-stone could be found as scattered on the mountain slope where once the monastic pantheon extended.

ԱՐԱԲԿԻՐ ՔԱՂԱՔ. ՄԲ. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ՄԱՅՐ ԵԿԵՂԵՇԻ

SOURB ASTVATZATZIN (HOLY VIRGIN) PRINCIPAL CHURCH OF ARABKIR CITY

Արաբկիրը գտնվում է Փոքր Հայքում՝ Ակնից 24 կմ հարավ, իսկ Մալաթիայից՝ 79 կմ հյուսիս-արևելք: Քաղաքում հայերն ունեցել են թաղական 4 եկեղեցի, որոնց թվում՝ Սբ. Աստվածածինն մայր եկեղեցին:

ԺԹ-Ի դարերում այն բազմիցս նորոգվել կամ վերակառուցվել է: Վերջին անգամ դրա կարիքը զգացվել է Համիդյան ջարդերի ժամանակ հասցված վնասների պատճառով:

1904 թ. ավարտվում է հին եկեղեցու տեղում նորի կառուցումը:

1924 թ. հունվարի դրությամբ «տեղոյն Ս. Աստուածածին եկեղեցին բաց կը մնայ ժողովորդին պաշտամունքին համար եւ ունի իրեն յատուկ պետք եղած անօթները»: Նույն թվականի ապրիլին հիշվում է նաև եկեղեցուն կից գործող դպրոցը:

1925 թ. արաբկիրցի հայերի մեծ մասի՝ քաղաքից հեռանալու պատճառով (նրանք հիմնում են Երևանի Նոր Արաբկիր թաղամասը) փոքրաթիվ մնացողները, սակայն, ի գորու չեն լինում դիմակայելու իշխանությունների՝ եկեղեցին քանդելու 1950-ական թթ. կայացրած որոշմանը:

Փրկվել է միայն եկեղեցու դուռը, որը տեղացիների ջանքերով փոխադրվել է Պոլիս:

Arabkir, the capital of the district of the same name in Armenia Minor (Pokr Hayk), is situated 24 km south of Akn and 79 km north-east of Malatia. The local Armenians had churches in all of their 4 quarters, including Sourb Astvatzatzin (Holy Virgin), the main church of the city.

The original building of the church repeatedly underwent overhaul and reconstruction between the 19th and 20th centuries. For the last time, it was repaired after the massacres of Armenians perpetrated by Sultan Hamid, during which it had suffered considerable damage. In 1904 the old church building was replaced by a newly-erected one.

As of January 1924, Sourb Astvatzatzin still functioned (in April of the same year, mention is made of its school).

In the 1950s, the Turkish authorities of Arabkir decided to have the church pulled down. Prior to this, in 1925 most of the Armenians had abandoned the city (they had moved to Yerevan, Republic of Armenia, where they founded New Arabkir Quarter) and those staying there were too small in number to be able to resist them.

The church door, which escaped destruction, was moved to Constantinople through the efforts of the local Armenians.

